

נגה בריאור

“חנוך לנער על פי דרכו” עיון בהגותו של האדמו"ר מסלונים

מבוא

בהתכנסות המרכזית של חסידי סלונים בארץ ישראל מיד לאחר השואה התקבלו כמה החלטות קריטיות אשר מקצתן מורות על חידושה ותקומתה של חסידות זו משנים אלו עד ימינו:

לשמור ביתר שאת ועוז על חנוך הבנים והבנות, לחנכם בבתי תלמוד תורה ובית יעקב בדרך צניעות ומדות טובות ולהרחיקם מחברים רעים ומספרים חיצוניים, וכמו כן לגדל את הבנים לתורה וליראת שמיים בישיבות שלנו דווקא (סעיף ב). לעשות כל המאמצים לטובתם הרוחנית והחומרית של מבצרי התורה שלנו, היינו הישיבה הקדושה אור תורה בטבריה והישיבה הקדושה בית אברהם בירושלים, להמשיך את השושלת של מבצרי תורה ישיבת תורת חסד בכרנוביץ החרובה¹ (סעיף ז).

שתי החלטות אלו, שעליהן חתום האדמו"ר של חסידות סלונים ר' שלום נח ברזובסקי (1911–2000; להלן: רשנ"ב), מעידות על שני האתגרים הגדולים שמולם ניצב רשנ"ב: החינוך ושיקום הישיבות. משלב קבלת החלטות אלו ועד יום מותו האמין רשנ"ב במשימת החינוך הישיבתי, וגם לאחר כמה עשורים הוא שב והציג את האתגר של ימינו:

ברור לנו שחובת הדור לדעת שהתפקיד המקודש ביותר שהוטל עלינו הוא לקיים ולהרחיב את מערכות החינוך התורתי. את מירב המשאבים שישנם, כספים ואנרגיה, כישרונות ופעולה יש להקדיש בעיקר לחינוך. יש לאל ידינו להכפיל את מימדי החינוך לתורה וליראת שמים בכמות מספרית ועוד יותר בהשקחה איכותית. כמו כן את מיטב בעלי הכשרון, מאותם אברכים היוצאים לחפש

* המאמר נכתב בהדרכת פרופ' זאב גריס.

1 מתוך קונטרס כתבי קדש, ירושלים תש"ח, עמ' 48–52.

פרנסה, עלינו להפנות בכל מחיר לעולם החינוך לת"תים לישיבות. הלא זהו המקצוע המקודש ביותר, כשאדם מתמכר לחינוך דורות כשרים לתורה ליראת שמים, גדולתו במידת החסד היא מן המפורסמות.²

רשנ"ב, האדמו"ר השביעי לחסידות סלונים, היה שותף לגורל החברה היהודית המסורתית אשר מצאה עצמה בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים מול חורבן הקהילות לאחר מסעות וטלטולים ללא כל מסגרת עוטפת שנסתיימו בהשמדתם של רוב יהודי מזרח אירופה. אירועים אלו הובילו את מנהיגי החברה החסידית לבחינה מחודשת כיצד להמשיך את החצר החסידית לנוכח המציאות המשתנה. במילים אחרות, אילו מאמצים יש להשקיע כדי לשקם את החצר החסידית ולהחזיר עטרה ליושנה והיכן.

שיקומה של החברה החרדית לאחר השואה, ובתוכה החברה החסידית, מקבל תנופה מחקרית בשנים האחרונות על אף שהיא נמצאת עדיין בחיתוליה. יפה עמד על תופעה זו יוסף דן בדבריו:

המציאות של השליש האחרון של המאה ה־20 מציגה בפנינו תנועה חסידית היונקת את כוחה ממלטשות יהלומין ובתי יוצר... תנועה דינמית שפניה אל העתיד – היא אחת המופלאות ביותר בתולדות ישראל במאה ה־20. תופעה זו מחייבת לא רק תיאור מחדש של חיי הדת היהודיים בזמננו אלא היא דורשת מן ההיסטוריון חשבון נפש ובדיקה מחדש של תפיסותיו ומסקנותיו לגבי תולדותיה של החסידות במאות ה־18 וה־19.³

דן מצביע על המחסור במחקר חסידות במאה העשרים, בייחוד לאחר השואה, דוקא לנוכח השתקמותה של החסידות ופריחתה.⁴ לעמדתו זו חברו מספר

2 מתוך ארכיון אגודת ישראל, שנת 1984.

3 י' דן, החסידות: המאה השלישית, בתוך: ד' אסף (עורך), צדיק ועדה, ירושלים תשס"א, עמ' 52–53.

4 בשנים אחרונות יש עלייה במספר המחקרים ועבודות הדוקטורט העוסקים בחקר החסידות החל מהמאה הי"ט ועד ימינו. ראו לדוגמה ג' שגיב, חסידות צרנוביל: תולדותיה ותורותיה מראשיתה ועד מלחמת העולם הראשונה, תל אביב 2009; ת' גרנות, תקומת החסידות בארץ ישראל אחרי השואה: היבטים רעיוניים, הלכתיים וחברתיים במשנתו של האדמו"ר ר' יקותיאל הלברשטם מקלויזנבורג-צאנז, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ט. יש לציין שחסידויות חב"ד וברסלב זוכות לתנופה מחקרית רבה, בעוד חצרות חסידיות אחרות עדיין לא קיבלו את תשומת לב המחקר. כמו כן תורמים מחקריו של פרופסור יהונתן גארב על מוקדי ההשקה של חסידויות נוספות בנות זמננו ואדמו"רים מסוג חדש לבין עולם הישיבות הלמדני ועולמה של הקבלה. ראו לדוגמה י' גארב, יחידי הסגולות יהיו לעדרים, ירושלים 2005.

חוקרים נוספים שטענו כי כיוון המחקר כיום חייב להגיע גם לחקר החסידות בעשורים האחרונים. אכן לאחרונה נוספו מחקרים חדשים העוסקים בחקר החסידות המאוחרת במאה האחרונה. אולם לבד מאלו המצביעים על חשיבות המחקר על החסידות בעשורים האחרונים והתפתחותו, מושמעת עמדה ביקורתית אשר מציבה את השאלה האם החסידות בת זמננו יוצרת חידוש שעליו יוכלו לעמוד החוקרים. וכן: האם מושגי היסוד והספרות הם כולם פרות העבר הרחוק, והאם ניתן לטעון, כפי שסבור דן, כי בשורתה של החסידות כיום אינה השינוי אלא העדר השינוי והעדר הצורך בשינוי. קשה לי לקבל את העמדה הרואה בחסידות בת זמננו תנועה מתנוונת ושוקעת. אדרבה, במספר נושאים היא נושאת בשורה חדשה, בייחוד בתפקידים השונים שרכשו האדמו"רים החסידיים. לאחר השואה התלכדו החסידים במקומותיהם החדשים ובסביבה החדשה הודות לרמות המנהיג, הצדיק, היוורש הלגיטימי של השושלת. יתרה מזאת, הפיצולים הרבים בעדות החסידיות הוכיחו כי הנהירה של החסיד לעדה החסידית והרגשת השתייכותו בה היא על בסיס דמותו הכריזמטית של המנהיג,⁵ כמו גם על מאפיינים נוספים אשר סייעו בשיקום החצר. חסידויות שאדמו"ריהן לא שרדו את התופת מצאו עצמן ללא רועה, והסיכוי להשתקם היה קטן למדי, וישנן שלא הצליחו בכך כלל.⁶ לעומתן, חסידויות אשר מנהיגיהן ניצלו או שהעמידו צאצא בעל כושר מנהיגות, הצליחו במידה זו או אחרת להשתקם. יש לציין שרובן של החסידויות התקיימו סביב "חצר" וזיקה לצדיק, היינו המסגרת החברתית היא זו שנתנה בסיס איתן לקיום החסידי למעט יוצאי דופן.⁷ יהודים רבים, יוצאי בתים חסידיים, שחצרו רבם התפרקה או שהם עצמם ניתקו ממנה, איבדו במוקדם או במאוחר את הזיקה שלהם לחסידות.

במאמר זה אתמקד בסוד קסמו של משקם חסידות סלונים במאה העשרים ר" שלום נח ברזובסקי (1911–2000: להלן רשנ"ב), בדגש על היסודות

5 ראו י' אחיטוב, היה זה כאילו מסתכלים באש בוערת, הערות על כריזמה, בתוך: ח' עמית (עורכת), אחריו – על מנהיגות ומנהיגים, ירושלים תש"ס, עמ' 85–73.

6 דוגמות לכך הן בתי אב של חסידות סלונים (קוברין, לכוביץ, קוידאנוב) ובתי אב של חסידות צאנז (טשקוב, שינובה, פריסטיק). כך גם חצרות פיאסצנה, אלכסנדר, גרודזינסק ואחרות אשר לא קמו אחרי השואה מפני שלא נותר להן מנהיג.

7 חסידות ברסלב היא דוגמה לתופעה חסידית אשר ממשיכה להתקיים במסגרת קשרים חברתיים ללא אדמו"ר. קהילות שונות של ברסלב מתקיימות תחת הנהגת מנהיג מקומי שאינו מכריז על עצמו באופן רשמי כאדמו"ר החסידות. לדוגמה הרב קניג בצפת, הרב בזנסון בתל אביב ועוד. ראו י' גארב, יחידי הסגולות יהיו לעדרים, ירושלים 2005.

החינוכיים העולים מסדרת ספריו "נתיבות שלום"⁸ שבהם ראה אבני יסוד בשיקום החסידות. עדויות רבות לכך אפשר למצוא בדברי תלמידיו בעלונים ובעיתונים הפנימיים⁹ אשר יצאו שנה לאחר מותו, וגם לאחרונה, עם ציון עשור למותו. שנה לאחר מותו כתב בנו, האדמו"ר הנוכחי של חסידות סלונים, על אביו ש "מחנך טוב הוא כל שיש בו שלושה דברים הללו: אהבה, הערכה ותמיכה. וכמו שקבלתי מאבי מורי אדמו"ר זצ"ל שהיה המחנך המעולה ביותר שהכרתי ולא שהיה הכי טוב ביחס לאחרים, אלא היה מחנך מסוג אחר לגמרי ללא דמיון, ומבחינה מסוימת היתה זו הנקודה החזקה ביותר שראו בו".¹⁰

כמחנכים רבים בדורנו הטרודים בהנחלת דרכם החינוכית כך גם רשנ"ב עסק בפיצוח הסוד החינוכי המאפשר למידה משמעותית עבור התלמיד ויצירת קשר חיובי ונכון בינו לבין המחנך. נראה כי נושא זה מעסיק כל חברה השואפת להשריש בדור הצעיר את עיקרי אמונתיה ודעותיה. החברה החרדית בימינו, ובתוכה כמה מהחצרות החסידיות, עסוקות וטרודות בשאלות חינוך הדור, ובתוך תחום רחב זה יש מגוון דרכים והשקפות. משנתו החינוכית של רשנ"ב, המופיעה בקונטרסיו ובספריו, מתמקדת בחינוך הבנים החל מגיל צעיר ועד להיותם אברכים ובעלי בתים. יש לציין שאין קונטרס או משנה מסודרת במשנתו של רשנ"ב על חינוך הבנות. אמנם עבור הבנות יש מערכת חינוכית ענפה הנכללת תחת רשת "בית יעקב" וכן פעילויות חינוכיות פנים-חסידיות נוספות, אך התייחסות חינוכית לגבי הבנות בספרי האדמו"ר כמעט ולא מצאתי.¹¹ על כן מאמר זה מבוסס כולו על התפיסה החינוכית המיועדת לבנים. באשר לבנות יש לעת עתה להסתפק בתורה שבעל-פה בחצרות החסידות.

8 ראו ספריו "נתיבות שלום" שיצאו לאור: נתיבות שלום (חלק א-ב), ירושלים תשנ"ח: שיחות חיזוק והדרכה למשמרת הראשונה, ירושלים תש"ן; נתיבות שלום, שיחות ומאמרים לתקופת שובבי"ם, ירושלים תשמ"ט; מאמרי חנוכה, ירושלים תשס"א; מאמרי פורים, ירושלים תשס"א; נתיבי חינוך, ירושלים תשנ"א; נתיבות נתיבי עולם הישיבה, ירושלים תשנ"א; נתיבות שלום על התורה, ירושלים תשנ"ה-תשנ"ז; נתיבות שלום על פרקי אבות, ירושלים תשנ"ה; נתיבי ירושון, ירושלים תש"ע; נתיבות שלום, מאמרים מיוחדים, ירושלים תשל"ד.

9 ראו לדוגמה קולות בקהילה, גיליון 666, ד אב תש"ע; לקט קטעי עיתונות על חייו ופטיירתו, תשרי תשס"א; לקט קטעי ומאמרי עיתונות ותורתו מרן אדמו"ר בעל ה"נתיבות שלום", תשרי תשע"א.

10 דרכי נעם, תשס"א, עמ' שצג.

11 בפרק השמיני של הספר "זכרון קדוש" נזכרת רשת החינוך הסלונימאית. רשנ"ב שם מספר על מוסדות החינוך שהוקמו בברנוביץ וכן בארץ לבנים ולבנות, אך אינו מפרט. ראו זכרון קדוש, תשנ"ז, עמ' קיד-קטז.

במאמר זה מטרתי להציג שתי טענות שונות ביחס למשנתו החינוכית של רשנ"ב. הטענה הראשונה נוגעת לאופן תפיסת תפקיד האדמו"ר לאחר השואה. אראה כי תפקיד הצדיק מתבסס על איחוד רעיוני ואיחוד בפועל של שני מודלים: ראש ישיבה ו"צדיק", אשר בשניהם הקו המנחה הוא תפיסת האדמו"ר כאישיות מחנכת. בתוך כך אבדוק האם יש בכך בשורה חדשה בתהליך שיקום החצר החסידית. טענה שנייה תתמקד במשנתו החינוכית של רשנ"ב המציגה בין היתר את ייחודיותה של חסידות סלונים בעקבות מחקרו של אלן גדלר.¹² לטענתו, סלונים משלבת יסודות השאובים מתורת החסידות הקלסית עם יסודות משיטת הלימוד שהייתה נהוגה בישיבות ליטא ומדרכו של ר' חיים מוולוז'ין. זאת לא רק בשל שיוכה הגיאוגרפי לחסידות הליטאית, אלא מראייתה את ייחודיותה בשירת יסודות אלו יחד לכדי חצר חסידית וישיבה חסידית אחת אשר ממזגת דפוסיים שונים ומנסה ליצור הגות חדשה ישנה.

רשנ"ב זכה לתהודה ולפופולריות רבה בעיקר סביב פרסום סדרת ספריו "נתיבות שלום" והוצאה לאור של ספרי אבותיו – אדמו"רי סלונים. ספרים אלו נודעים ומפורסמים לא רק בציבור החרדי אלא גם בציבור הדתי-לאומי. קונטרסיו וספריו מופיעים על מדפי האולפנות והישיבות, מכינות קדם צבאיות ובתי כנסיות ונלמדים כשיעורים בפני עצמם. שפתו הבהירה ונטולת העומס הקבלי והדרשני הרגיל בחסידות, העברית המודרנית שבה הוא משתמש, ובייחוד תפיסתו החינוכית והאנושיות המעמיקות – כל אלו תרמו תרומה נכבדה להצלחתם של חיבוריו. נוסף לזאת, הספרים מכילים רעיונות חסידיים ושאינם חסידיים באופן מסודר ושיטתי המאפשר נגישות והבנה. הוא אינו מאיים בתכניו, ובכך מאפשר גישה רחבה של קוראים הרוצים להיחשף לשאלה מה מציגה חסידות עכשווית, אילו דפוסיים ישנים היא משמרת ובאילו היא מנסה להוביל חידוש, אם קיים כזה. לכל אלו, לעניות דעתי, תורמת הסינתזה שאותה מנסה רשנ"ב להכיל במשנתו ובכך לאחוז את החבל משני קצותיו: למדנות, חסידות ומוסר. לדעתי, זו אחת מהסיבות אשר הובילו לפריצתה של חסידות סלונים גם מעבר לגבולות החברה החרדית, ובמידה מסוימת גם לפופולריות שזכתה לה בשנים האחרונות, בעיקר דרך חיבורו "נתיבות שלום". הקורא את ספריו של רשנ"ב נפגש עם דפוס חשיבה רציונלי ולמדני אך בשפה פיוטית ורגשית המכילה רעיונות חסידיים קלאסיים.

12 נושאים אלו בולטים מאוד בספרו של ר' אברהם וינברג, וטרם יצא מחקר מקיף על ספר זה ועל מחברו.

א. חסידות סלונים : רקע

כור מחצבתה של החסידות הוא העיירה סלונים שבליטא, שם הוכתר רבי אברהם וינברג (1804–1884) לאדמו"ר הראשון של החסידות. רבי אברהם וינברג היה תלמידו הבולט של רבי מרדכי מלכוביץ ואחריו של רבי משה מקוברין.¹³ מיד לאחר מותו של רבי משה מקוברין הוא הוכתר לאדמו"ר וקבע את מושבו וחצרו החסידית בעיירה סלונים. בתקופה זו כתב כמה ספרים והחשוב בהם "יסוד העבודה". הספר מציג את הפולמוס עם ר' חיים מוולוז'ין (1749–1821) בספרו "נפש החיים" לגבי המושג תורה לשמה, ועם חב"ד לגבי המושג אמונה תמימה.¹⁴ ר' אברהם וינברג היה הראשון לבית סלונים שהעמיד, הן באישיותו הן בפועלו ובספריו, את התשתית למיזוג בין יסודות חסידיים וליטאיים. זאת הוא עשה על ידי הקמת ישיבה חסידית בעיר שרובה מתנגדים, בהחלטה על תוכני הלימוד שילמדו בישיבה ובאורח החיים החסידי שהנהיג בחצרו.¹⁵ בשאלת הפולמוס עם ר' חיים מוולוז'ין הוא מעמיד את הדגם החסידי ללימוד לשמה, לשם השגת הדבקות האלוהית, אולם הוא קרוב ביותר לתפיסת בעל "נפש החיים" בהדגשת ערך לימוד התורה, ובפשרנותו המסוימת בעניין "מתוך שלא לשמה בא לשמה". מיזוג היסודות הלמדניים עם יצירת חצר חסידית המשוכו להתנוסס כדגל חסידות סלונים מראשיתה, מימי ר' אברהם, ועד לימינו. כיום, במיוחד בספריו של רשנ"ב, אפשר לחוש באותו רצון עז לשמר את הסינתזה שיצר ר' אברהם, אלא שזו מקבלת פנים אחרות, ועל כך אעמוד בהמשך. כשנפטר ר' אברהם עברה ההנהגה החסידית בסלונים בירושה מדור לדור. ארבעה

13 ראו ז' רבינוביץ, החסידות הליטאית, ירושלים 1961..

14 בנימין בראון עסק בסוגיית האמונה התמימה בחסידות סלונים, וטענתו העיקרית היא כי זו למעשה התרחבה וקיבלה ביטוי רציני ומשמעותי דווקא בחסידות סלונים, בניגוד לאמונת הדעת של חב"ד. ראו ב' בראון, "אמונה בראש ואמונה בסוף: קווים לתפיסת האמונה של שלושה הוגים חרדיים במאה ה'20", אקדמות, ד (תשנ"ח), עמ' 62–31; הנ"ל, שובה של האמונה התמימה: תפיסת האמונה החרדית וצמיחתה במאה ה'19, בתוך: על האמונה, ירושלים תשס"ה, עמ' 403–443.

15 ממקומות שונים ליקטתי מידע על חייו ופועלו של ר' אברהם וינברג. מלבד בספרי סלונים אשר ערך רשנ"ב, ניתן למצוא עוד מידע עליו ועל הישיבה הראשונה בסלונים. החיבור הקרוב ביותר לביוגרפיה הרשמית של ר' אברהם וינברג הוא "על פי הבאר" מאת רשנ"ב, שפורסם לאחר מותו של ר' אברהם כמבוא לאוסף דרשותיו שבעל פה: ספר באר אברהם, ירושלים תשמ"ה, עמ' 46–9. גם בספרו החשוב של ז' רבינוביץ, חסידות ליטא: מראשיתה ועד ימינו, ירושלים תשכ"א: י' אלפסי, מאורות בחסידות, ירושלים תשס"ה, עמ' 309. אלפסי מציין שם כי חסידויות קוברין ולכוביץ, שמהן יצאה חסידות סלונים, ירדו מבחינת מספר החסידים והכשירו את השטח למספר רב של חסידי סלונים שצאצאים שלהן הנהיגו עדות עד לשואה.

אדמו"רי סלונים הנהיגו את החסידות בליטא, ושלושה אדמו"רים – בארץ ישראל.¹⁶ בליטא – בנו של רבי אברהם וינברג, רבי שמואל וינברג (1850–1916), שהיה שותף לארגון "מחזיקי הדת",¹⁷ בעל הספר "דברי שמואל"; רבי אברהם וינברג (השני) (1884–1933) המכונה על שם ספרו "בית אברהם"; בנו רבי שלמה דוד יהושע המכונה "הרבי הצעיר", שנרצח בשואה בשנת 1942. בארץ ישראל הנהיג רבי מרדכי חיים (1868–1953) את עדת החסידים בטבריה. את מקומו כאדמו"ר החליף רבי אברהם וינברג (1889–1981), בנו של רבי נח וינברג ונינו של מייסד השושלת. הוא מכונה "רבי אברהם השלישי" או על שם ספרו: בעל ה"ברכת אברהם". חתנו, האדמו"ר השביעי לחסידות סלונים, רבי שלום נח ברזובסקי (1911–2000) הוכתר לאדמו"ר בערוב ימיו של חמיו, והנהיג את סלונים עד סוף המאה העשרים.

רשנ"ב נולד בברנובין ולמד בנעוריו אצל האדמו"ר בעל ה"בית אברהם" מסלונים בישיבת "תורת חסד". באחת מנסיעותיו של ה"בית אברהם" לארץ ישראל הוא רקם את השידוך בין בתו של ר' אברהם בעל ה"ברכת אברהם" בטבריה לבין תלמידיו בברנובין, הבחור הצעיר דאז שלום נח ברזובסקי. בשנת תרצ"ו שלחו ר' אברהם לארץ ישראל והוא נשא לאישה את בתו של ר' אברהם ושהה בטבריה סמוך לחותנו. תקופת שהותו בטבריה ידועה כתקופה קשה עבור רשנ"ב. הוא סבל מהעוני ששרר בעיר ומכך שלא הצליח לפרנס את משפחתו. במכתב ששלח לאביו ביקש ממנו את רשותו לעבוד במשך מחצית היום ובמחצית היום ללמוד. אביו שלח לו מכתב תשובה ארוך שמקורביו של רשנ"ב מעידים כי השפיע עליו ועיצב מחדש את ייעודו. בתקופה זו למד בישיבת "אור תורה" שייסד רבה של העיר טבריה ר' משה קליערס על ציון התנא רבי מאיר בעל הנס. לאחר מספר שנים בטבריה נקרא לשמש כראש ישיבת לובביץ' "חב"ד בתל אביב (בין השנים ת"ש-תש"ב). על תקופה זו יש סיפורים רבים המורים על הצלחתו החינוכית בישיבה ועל שהפצירו בו להמשיך בתפקידו. אולם לאחר שנתיים, בעיקר סביב הידיעות הקשות ממלחמת העולם השנייה על רצח העם

16 לחסידות סלונים יש היסטוריה רחבת שנים ביחס לארץ ישראל, ובמיוחד בהתפתחות החסידית של העיר טבריה החל מהעלייה החסידית הגדולה בשנת 1772. על הקשר בין ליטא לארץ ישראל ראו י' שלמון, בין ליטא לארץ ישראל במאה הי"ט, בתוך: ישן מפני חדש, ב' (תשס"ט), עמ' 417–428; י"י ריבלין, "זיקתם של יהודי ליטא לארץ ישראל", בתוך: נ' גורן ואחרים (עורכים), יהדות ליטא, א' (עמ' 463–461), תל אביב תש"ך; י' היילפרין, העליות הראשונות של החסידים לארץ ישראל, ירושלים 1946.

17 על חברת מחזיקי הדת בגליציה שהייתה בין הראשונים מסוג זה ראו ר' מנקין, "פוליטיקה ואורתודוקסיה: המקרה של גליציה", בתוך: י' שלמון, א' רביצקי וא' פרויגר (עורכים), אורתודוקסיה יהודית (עמ' 470–447), ירושלים תשס"ו.

היהודי, גמל בלבו לעזוב את משרתו בתל אביב ולעבור לירושלים ולהקים שם את ישיבת סלונים המתחדשת.

חורף 1941 נחקק היטב בחסידות סלונים, זו השנה שהחלו להגיע השמועות על המתרחש באירופה, ובו בעת החליט רשנ"ב להקים את הישיבה החסידית הסלונימאית בירושלים "בית אברהם". רשנ"ב עמד בראשה במשך כמה עשורים, וזהו אחד משיאי פעילותו החינוכית. במשך השנים הללו הוא כיהן כחבר הנהלת ה"חנינוך העצמאי" וכחבר "מועצת גדולי התורה" של "אגודת ישראל". בתחילת שנות השמונים הוכתר כאדמו"ר חסידות סלונים והחל במלאכת עריכה של ספרי אבותיו מסלונים, כולל אסופת ספריו וקונטרסיו "נתיבות שלום". אירוע הכתרתו לאדמו"ר עוד בימיו של חתנו, רבי אברהם וינברג השלישי, שנוי עד היום במחלוקת בקרב חסידות סלונים. עקב כך חל בחסידות סלונים פיצול בין רשנ"ב, שהנהיג את עדת סלונים (המכונים ה"לבנים"), לבין רבי אברהם וינברג (הרביעי) המנהיג את עדת סלאנים בבני ברק (המכונים "השחורים").¹⁸ ר' אברהם וינברג (הרביעי) מכהן כנשיא מוסדות סלאנים "באר אברהם", ובעת כהונתו הוקמו קהילות סלונים גם בארץ וגם באנגליה, שוויץ, בלגיה וארה"ב. שניהם ראו עצמם כיורשו של האדמו"ר רבי אברהם וינברג השלישי, והמתח בין שני הפלגים עדיין קיים. רשנ"ב זכה לרוב קולות מסיעת סלונים, וניתן לזקוף זאת ליכולתו הכריזמטית. מידת הפופולריות שלו גברה עם הוצאת ספריו "נתיבות שלום". באמצעות ספריו והגותו זכה רשנ"ב לתואר האדמו"ר ששיקם את חסידות סלונים לאחר השואה והוביל אותה להטלת עוגן מחודש בטבריה ולאחר מכן בירושלים.

האדמו"ר כמחנך

בדורות שלפני חורבן יהדות אירופה הופיעו כמה דגמים של מנהיגות בעולם הדתי. בחסידות בולטת דמות ה"צדיק", ובעולם הליטאי, במיוחד החל מהמאה ה-19, ראש הישיבה. תפקיד הצדיק בתולדות החסידות נחקר כמעט בכל שדה המחקר החסידי.¹⁹ זו למעשה אחת מהבשורות החדשות שנשאה החסידות

18 על מחלוקת זו לא נכתב בספרות סלונים כי אם בבלוגים באינטרנט ובדפי עלונים פנימיים. ר' אברהם וינברג הרביעי הוא החתן של ר' שמואל וינברג, האדמו"ר השני של סלונים.

19 לסיכום המחקר על הצדיק בחסידות ראו י' כ"ץ, מסורת ומשבר, ירושלים תשי"ח, עמ' 262–283; ש' אטינגר, ההנהגה החסידית בעיצובה, דת וחברה בתולדות ישראל ובתולדות העמים, החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים תשכ"ה, עמ' 121–131; מ' אידל, נספח ביביליוגרפי, בתוך: ג' שלום, מחקרי חסידות, עמ' 226–229; ר' מרגולין, מקדש אדם, עמ' 379–426; מ' אידל, החסידות בין אקסטזה למאגיה, ירושלים ותל אביב תשס"א, עמ' 37–38, 347–348; י' דן, "החסידות: המאה השלישית", בתוך: ד' אסף (עורך), צדיק ועדה, (עמ' 52–65), ירושלים 2001; מ' פייקאז, חסידות פולין: מגמות רעיוניות בין שתי

מראשיתה ועד ימינו. בחסידות המוקדמת, החל מהבעש"ט ועד לדור השני השלישי, תפקיד הצדיק היה לרפא חולים, להתפלל על פרנסתם של בני עדתו ולהנחות את צאן מרעיתו בדרכו בכל תחומי החיים. כך שימש למעשה כמתווך בין האל לעדה החסידיית בדרך של התקשרות, אשר מתקיים בו ממד מיסטי.²⁰ יתרה מזאת, אצל ה"צדיק" החסידי משפיעות המסורת וירושת האבות, כמו גם המעלה הרוחנית והכריזמה האישית. בשונה ממנו, ראש הישיבה הליטאי זוכה להכרה ולמעמד בעיקר כ"גדול בתורה" או מצד מעלותיו כאישיות מוסרית-חינוכית. הדגם הממזג בין הצדיק החסידי לבין היותו ראש ישיבה, הושפע, כפי שמצביע אטקס, מאופייה של דרך הנהגת הישיבה הליטאית שבה המנהיג אימץ גם כישורי חינוך. דוגמה מובהקת לכך מביא אטקס בתארו את הנהגתו של ר' שניאור זלמן מלאדי כמחנך.²¹

כר' שניאור זלמן מלאדי²² גם רשנ"ב סבר שהצדיק צריך לפעול לא רק למען סיפוק הצרכים הארציים של חסידיו. לדידו, הצדיק הוא בבחינת מדריך ומורה דרך בעבודת ה". הוא מעיד על עצמו: "כי ניצב אני בתפקיד הקשה ביותר והוא לייצר את האווירה המתאימה בישיבה שהיא מחנכת יותר מכל המחנכים ולטהר את האווירה הזו תמיד שתהא ראויה לטהר דמו ולבו ומוחו של כל המתחנך בה."²³

המלחמות ובגזרות ת"ש-תש"ה, ירושלים תש"ן, עמ' 44; הנ"ל, בין אידיאולוגיה למציאות, ירושלים תשנ"ד, עמ' 148; ג' שלום, הצדיק – פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים 1976, עמ' 213–258; י' ויס, "ראשית צמיחתה של הדרך החסידית", ציון, טז (תשי"א), עמ' 46–105; ר' ש"ץ, למהותו של הצדיק בחסידות, מולד, יח (1960), עמ' 365–378; ג' נגאל, מנהיג ועדה, ירושלים תשכ"ב; י' תשבי וי' דן "תורת החסידות וספרותה", האנציקלופדיה העברית, כרך יז, עמ' 779–784; ר' אליאור, "בין 'יש' ל'אין' – עיון בתורת הצדיק של ר' יעקב יצחק, החוזה מלובלין", בתוך: ר' אליאור, י' ברטל וח' שחרוק (עורכים), צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין (עמ' 167–218), ירושלים 1994; A. Rapport-Albert, "God and the Zaddik As Two Focal Points of Hasidic Worship", *History of Religion*, 18 (1979), pp. 296–325; A. Green, "Typologies of Leadership and the Hasidic Zaddik", in: A. Green (ed.), *Jewish Spirituality*, 2, New York 1987, pp.127–156

20 ראו מ' אלטשולר, הסוד המשיחי של החסידות, חיפה תשס"ב, עמ' 65 ואילך; ג' נגאל, לידת החסידות, ירושלים תשס"ד, עמ' 98–116.

21 ע' אטקס, "ר' שניאור זלמן מלאדי כמחנך", בתוך: ע' אטקס (עורך), דת וחינוך, ירושלים תשע"א.

22 על הנהגתו של ר' שניאור זלמן מלאדי ראו ע' אטקס, "דרכו של ר' שניאור זלמן מלאדי כמנהיג של חסידים", ציון, נ (תשמ"ה), עמ' 321–354.

23 קונטרס נתיבי עולם הישיבה, עמ' עו.

במילים אלו, זיהה רשנ"ב את אחד מהאתגרים הבולטים בדורו – חינוך הדור הצעיר. בימים שמדינת ישראל קמה ונלחמה על כל רגב אדמה, מזהיר רשנ"ב כי אל לנו להקל במשימת הדור.

תפקידנו העיקרי בדור הזה הוא החינוך התורתי של בני הנעורים, עלינו להתייחס אל מערכת החינוך כפי שמתייחסים בכל מדינה אל המערכת הבטחונית והצבאית אשר היא תמיד הראשונה בסולם העדיפויות..."²⁴

עבור רשנ"ב תפקיד המחנך לא היווה רק מקצוע כשאר המקצועות אלא שליחות:

על כל העומד בראש מערכת חינוכית צריך לקבוע בנפשו שהחינוך הוא שליחות ומלאכת הקודש. חינוך אינו מקצוע או משלח יד לפרנסה. ישנם מקומות בהם החינוך הוא מקצוע גרידא, גם שם יש פירות יפים, אך מערכת החינוך שלנו לא נוצרה בכדי להקים עוד מסגרת לחינוך שגרתית מן המצוי, אלא בכדי להקים באמצעותה את מיטב החינוך הרצוי.²⁵

שני קונטרסיו העיקריים העוסקים בחינוך, נתיבי החינוך ונתיבי עולם הישיבה, מופנים בעיקר אל המחנכים. הוא האמין כי על כתפי המחנך מוטלת משימת שיקום החסידות בכללותה.

במרכז הגותו החינוכית עומד המנהיגהמחנך, אדם בעל מעוף אינטלקטואלי ובעל כריזמה המחויב להיות בקשר ישיר ואוהב עם תלמידיו, חסידיו. לאור כך הוא הרחיב בפרדיגמה פדגוגית על תפקידו של המחנך: "כשמדובר בחינוך יהודי פנימי הנופח נשמה באישיות החניך, חובת הדוגמה האישית היא גם בפנימיות וכל מה שהמחנך עושה אפילו בחדרי חדרים משפיע על החניך."²⁶ במקומות נוספים בספרו הוא מקדיש מקום רב לטובת המחנכים ומלאכתם ודורש מהם את המצוינות והאמונה כי יצליחו בתפקידם:

לכל ילד יש נפש מיוחדת והמחנך צריך להיות בעל נפש להבין נפש החניך. ובמיוחד במקרים שאין לילד נפש יציבה ונתון תחת מצבי הרוח שצריך להכיר את נפשו ואת מצבי הרוח שבו, אז מרגיש גם הילד הקטן בתת הכרתו כי המורה מבין אותו. ועי"ז אוהב אותו ונותן בו אמון ומקבל מרותו.²⁷

24 קונטרס נתיבי החינוך, עמ' ח.

25 שם, עמ' עו.

26 שם, עמ' כג.

27 שם, עמ' כד.

רשנ"ב, כך מתארים חסידיו, לא היה כדמות הצדיק שטיפס למעלה רק ברמות של קדושה וטהרה מיסטית, כפי שאנו מכירים ממנהיגים חסידיים קדומים ונוכחיים אשר כוחם עומד בעיקר במישור המיסטי העליון, בתווך בין העולם העליון האלוהי לתחתון – אלא הוא היה צדיק שנוסף לעבודתו הפנימית ראה בתפקידו כלי לחנך את הציבור ולרומם את הפרט.²⁸ ההתקשרות לצדיק שהייתה מקובלת בדורות הקודמים בחסידות מתורגמת אצל ברזובסקי כקשר אישי בין המורה לתלמיד.²⁹ הדיאלוג הפורה המתקיים בין התלמיד למחנך הוא כדגם מזערי של מערכת היחסים בין האדמו"ר לחסידיו. בתוך כך עולות דילמות לא פשוטות לגבי מרדנים בכיתה, תלמידים עליונים מצטיינים, וכן לשאלה המרכזית – החינוך לאן. שאלות פדגוגיות אלו ונוספות עומדות במרכז משנתו החינוכית. הקורא יכול לקבל מענה פרקטי למצוקותיו בסוגיות החינוך ולא רק משנה תאורטית. הוא מחויב להצביע בפני חסידיו על היעדים השונים בעבודת ה' הרצויה ולהנחותם על אודות האמצעים הנדרשים כדי להגשים יעדים אלה. לשם כך הוא פרש במשנתו החינוכית את עיקרי השקפתו הן במישור ההגותי-רעיוני הן במישור המעשי: כיצד ובאילו אמצעים יש לגשת למלאכת החינוך. משום כך, קהל היעד שאליו כיוון את משנתו היה בעיקר המחנכים³⁰ וראשי הישיבות שאליהם שאף וקיווה להעביר את שרביט ההנהגה.

את עיקר פעולותיו כמחנך הוא יישם בין כותלי הישיבה, בשיעורי גמרא, אך לא פחות מכך בהקדשת זמן לא מועט לשיחות נפש עם תלמידיו. בתו של האדמו"ר נחמה לוריא מספרת על קביעת תורים חודשים ארוכים מראש כדי להיוועץ עמו, ולא היה אחד, כך היא טוענת, שלא קיבל את היחס המתאים. אמצעי נוסף שהשתמש רשנ"ב כדי להשפיע ולחנך את חסידיו היה הדרשה. דרשת הצדיק בעת הסעודה השלישית בשבת היא עד היום אירוע מרכזי כמעט בכל חצר חסידית. ואולם זו קיבלה מעמד חשוב עבור חסידי סלונים והאדמו"ר עצמו, שתפסו את הדרשה – אשר מאוחר יותר גם נערכה לסדרת ספריו – לא רק כאמצעי להדרכה ולהנחיה באשר לדרך הראויה לעבוד את ה', אלא גם כאירוע חווייתי, אף מיסטי, שתפקידו לעורר בלב השומעים את ההנעה הנפשית הדרושה

28 מספרים שבאחת מהשבתות ששהה במירון נדחף אברך כדי להגיד לו "גוט שאבס" ומישהו היסה אותו: מה אתה חושב שאתה כאן בן יחיד? הרבי שמע את הדברים והשיב במקומו: "כן, כאן כולם בנים יחידים".

29 לאחר שכתבתי מאמר זה הזדמן לידי מאמר של אשר שכטר, העדה החסידית כמודל לחינוכי, שתרגם לי ביותר. תודתי מסורה לו. ראו א' שכטר, העדה החסידית כמודל חינוכי, דור לדור, לב (תשס"ח), עמ' 205–224.

30 בעניין זה ראו ההבדל בקהל היעד: בין המחנכים, שאליהם פנה רשנ"ב בקונטרסי החינוך, ובין הצעירים, קוראי קונטרס "חובת התלמידים" של האדמו"ר מפיאסצנה.

כדי ליישם כלים חינוכיים הלכה למעשה. שעת סעודה שלישית בסלונים מהווה עד היום את השיא הרוחני של החסידים במשך השבוע.

הוא, שהחזיק בשלושת הכובעים: ראש ישיבה, מחנך צעירים, ומאוחר יותר – אדמו"ר חסידי, האמין כי דגלה של החסידות בדור שלאחר החורבן הוא דגל החינוך וכי על האדמו"ר החסידי לקבל תפקיד יוקרתי זה ולהעצימו. מובן הדבר כי בעת תפקידו כראש ישיבה יהווה גם מודל למחנך, אך ייחודיותו כאיש חינוך לא פסקה בהיותו אדמו"ר, כמה עשורים מאוחר יותר. שלא כמו אדמו"רים נוספים בדור האחרון שלא לקחו חלק פעיל בישיבה, ושההפרדה בינם לבין ראש הישיבה הייתה ברורה,³¹ רשנ"ב היה בקשר רציף עם הישיבה שהקים גם בעת היותו אדמו"ר והיה שותף מלא בכל הנעשה בה.³²

נקודה זו חשובה ביותר להבנת אתגר שיקום החסידות מאין. הוא שאף שהישיבה תהווה מקום פיזי ורוחני עבור הדור הצעיר, הן כהמשך הרוח שאבדה בליטא הן בשאיפה לקרב אליה חסידים נוספים ולהתאים את תכניה למציאות בדורו.

יש לציין כי הישיבה כמרכז של לימוד תורה, ובמובן רחב יותר כמוסד חינוכי ורוחני, מוכרת בתולדות ישראל כבר מתקופות מוקדמות מאוד.³³ החל מהמאה ה־19 נועד לישיבה תפקיד ראשון במעלה בחברה האורתודוקסית האשכנזית, והישיבה הפכה למוסד רב השפעה. במיוחד זו נודעה בליטא, עת הקים ר' חיים מוולוז'ין את ישיבת "עץ החיים" אשר הייתה דגם וסמל לישיבות ליטא. כמנהיג משקם חסידות הבין רשנ"ב את הצורך בשיקום ישיבת סלונים אשר תדמה לזו שבליטא הן ברוחה והן במנהיגיה. יתרה מזו, גם חסידיו מעידים כי חתר לישיבה סלונים מאית נפרדת ומתבדלת. רשנ"ב מצהיר לא מעט ובנושאים שונים על חסידות סלונים כנעלית יותר, הן בישיבה שלה הן במוסדות החינוך הנוספים לה. בדברים הבאים ניתן לחוש באותה "גאוות יחידה" שנשא בעוז:

מהי משמעות החינוך הגבוה והעילאי שאין להשיגו רק בתוך האווירה הקדושה של עולם הישיבות. הנה ענין חינוך תופס מקום נכבד גם אצל המוני עם שאינם שייכים לעולם התורה. ובמידה ידועה אף אצל חסידי אומות העולם שהם משקיעים הרבה תבונה איך לחנך את האדם שיתנהג בצדק ויושר ועדינות ובנימוס. ושלא יעשה מעשים מושחתים לא יזיק ולא יגנוב ויגזול חבריו, ולמטרה זו יש להם שיטות ודרכים ע"פ השפעות פסיכולוגיות שכליות ורגשיות.

31 כך נהגו בגור, בוויז'ניץ ובעוד מקומות רבים.

32 דברים אלה הושמעו מפיו של חתנו ר' שלמה וינברג, ראש הישיבה של סלונים ומי שהיה למקורבו ולעורך ספריו.

33 ראו מ' ברויאר, אוהלי תורה: הישיבה – תבניתה ותולדותיה, ירושלים תשס"ד.

אמנם החינוך שלהם אינו אלא בחלק החיצוני בדבור ובמעשה והנהגה אנושית ועדינה, אבל אין להם דרכים איך להשפיע על הפנימיות של האדם, שישתנו כל הטבעיות והתכונות מכוחות הרע שבקרבן, אם מצד תורשה מההורים צור מחצבתו ואם מצד יצר לב האדם רע מנעוריו... לזה כיוצא ישנו החינוך הגבוה המשנה את הטבעיות לגמרי ומהפך כוחות רעים שיהיו למקור הטוב. וזה נמצא בעולמה של תורה במבצרי הישיבות, שהחינוך בהם הוא מעבר לכוחות הטבעיים שבאדם, ובתוך אוירה קדושה עילאית של ישיבה. מתוך כך אפשר להשיג שיאים על אנושיים ועל טבעיים בבחינת "ויגבה לבו בדרכי ה'".³⁴

אולם מכאן עולה השאלה במה באה לידי ביטוי ייחודיותה של חסידות סלונים ומשנתו החינוכית של רשנ"ב לעומת חסידויות נוספות שהעמידו את הישיבה והחינוך התורני במרכז.³⁵ לכאורה נראה כי בדומה לשאר הישיבות ראה רשנ"ב בישיבה מקום מבטחים רוחני ופיזי מפני החברה החיצונית, מקום לקיום פעילות פנימית חזקה ומושכת עבור הנערים הצעירים, בבחינת ערי מקלט: "והנה עולמם של הישיבות הם ערי מקלט הקולטים כל יהודי באשר הוא מצעירותו ועד זקנה ושיבה..."³⁶

לטענתי, ההבדל נעוץ ביסוד המרכזי בהגותו של רשנ"ב. הישיבה לא רק מילאה צורך מפני סכנות החיצוניות, או, במילים אחרות, חיסון מפני השפעתה של החברה החילונית המתפתחת בארץ, אלא הוא זיהה בה את ניצני הגאולה בדורו, ומתוך שכך את היסוד המשקם של החסידות.

מבחינת רשנ"ב ההוכחה הניצחת להצלחת החינוך הישיבתי נעוץ בתפיסת הגאולה שאותה זיהה מיד לאחר השואה.³⁷ כמנהיג קהילה שחרבה הבין רשנ"ב

34 נתבי עולם הישיבה, עמ' יט.

35 ראו י' כץ, "פרשה סתומה בחיי החת"ם סופר – פרשת אלכסנדרון, ציון, נה (תש"ן), עמ' 83–126; ת' גרנות, תקומת החסידות בארץ ישראל אחרי השואה, רמת גן תשס"ח...

36 נתבי עולם הישיבה, עמ' י.

37 תפיסת הגאולה של רשנ"ב מופיעה בעיקר בשני ספרים: קונטרס "ההרוגה עליך" וזכרון קדוש". הקונטרס מכיל שישה פרקים, רובם נכתבו במקומות אחרים: "והיתה עת צרה ליעקב אשר לא נהייתה מהיות גוי": על ההשמדה והחורבן, נדפס בתוך: זכרון קודש, ירושלים תשמ"ה, עמ' טז–כא; "אלה אזכרה", שם, עמ' כב–ל; "במעלות קדושים וטהורים", מאמר גלות וגאולה", נדפס בתוך: נתיבות שלום, מאמרים, ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' שה–שי; "מאמר צפיתי לישועה", נדפס בתוך: נתיבות שלום, במדבר, ירושלים תשס"א, עמ' ריא–רטו. בהקשרים אלו ראו גם מחקריו של שאול מגיד: S. Magid, "The Holocaust as Inverted Miracle: Shalom Noah Barzofsky of Slonim on the Divine Nature of Radical Evil", in: H. Kreisel, B. Huss, U. Erlich (ed.), Spiritual Authority (pp.33–63), Beer Sheva 2009; Idem, "In Search of critical Voice in the

את גודל אחריותו בהנהגת החסידים ובכתיבת הגות חינוכית להתמודדות עם השואה ולהשתקמות עולם התורה והקהילה היהודית-חרדית. בנושא זה עסק לא מעט בשני קונטרסיו העיקריים העוסקים בשואה: "ההרוגה עליך" ו"זכרון קדוש". בקונטרסים אלו מנסה רש"ב לתת מענה תיאולוגי לשאלת מקומו של אלוהים בשואה ומציג את תפיסת הגלות והגאולה בדור שלאחר השואה:

אסון ההשמדה שפקד אותנו מטיל עלינו חיוב כפול לגדל ולהצמיח מחדש את יחידי הסגולה בישראל. בהם היה הדור הקודם, מבורך בשפע. תפקידו המיוחד של דורנו הלא הוא: להקים מחדש את לגיון המלך שהוכחד ולהקדיש את מיטב הכוחות לחינוך הדור החדש, הן חינוך לכל ילד יהודי באשר הוא יהודי שיהא נאמן לה" ולתורתו והן חינוך מיוחד ליחידי סגולה שהם נשמת העם.³⁸

בהשקפתו על השואה בולטת תפיסת הגאולה שאותה זיהה עם סיומה של מלחמת העולם השנייה. תהליך הגאולה מתפרש אצלו בתחייה חסרת תקדים של לומדי התורה ובהעלאת קרנן של הישיבות מיד עם תום מלחמת העולם השנייה, ובפרט צמיחתן של ישיבות סלונים אשר קמו בפריפריה במשך העשורים האחרונים. הישיבה, מעבר להיותה מבצר המגן על החסידים מפני ה"סכנות החיצוניות", מבטאת את תהליך הגאולה במלוא העצמה. עצם הפריחה של חוזרים בתשובה כמו גם עלייה במספר לומדי התורה, עד לפיתוחה של "חברת לומדים".³⁹ כל אלו הוכיחו את שלב סיומם של חבלי המשיח שהיו בשואה, כפרוודור לגאולה. כמה עשורים לאחר השואה, במעמדי הנחת אבן הפינה לישיבות סלונים השונות, הוא לא הסתיר מביין שורות דרשותיו את ההתרגשות הרבה ואת האופטימיות שזיהה בדורו, עד שכונה זאת כנס ופלא של דורנו:

יש בזה להאיר קצת את ההופעה המופלאה של דורנו, שבעינינו אנו רואים גילויים כאלו, ששום בעל דמיון וחזיון לא העז להעלותם ברעיונו לפני שנות דור. לפתע קם וצמח דור מופלא כל כך, דור של תורה ודקדוקי מצוה. אוהלי תורה פורחים ולימוד התורה בהם הוא ברמה הגבוהה ביותר, ויחד עם זה היכלי החסידות משגשים במלא תפארת, וכמו כן תנועת בעלי התשובה המופלאה

Jewish Diaspora: Homelessness and home in Edward Said and Shalom Noah Barzofskys Netivot Shalom", Jewish Social Studies, 12 (2006), pp.193–227

38 קונטרס ההרוגה עליך, עמ' 19.

39 מ' פרידמן, החברה החרדית, מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים, 1991, עמ' 80–87; הנ"ל, "על הניסים – פריחתו של עולם התורה בישראל", בתוך: ע' אטקס (עורך), ישיבות ובתי מדרשות, ירושלים תשס"ז, עמ' 4.

והמדהימה שלא שמענו שיהיה כעין זה בשום דור... אי אפשר להסביר זאת בשום הסברים טבעיים, אלא אנו רואים בתופעה דנן את יד ה'⁴⁰.

לאור דבריו, תכלית הגאולה אינה בהקמת מדינת ישראל כי אם בתחיית העולם התורני-הישיבתי הפורח. השקעתו בהפצת תלמוד התורה, בעיקר כפי שמעיד פרידמן, בהקמת כוללים עבור בוגרי הישיבות לאחר נישואיהם, הוא מעיקרי המהפכה החרדית. את מרצו השקיע במסעות בין מוקדי חסידות סלונים בארץ, תוך ניסיון לעודד יצירת שכבה רחבה של תלמידי חכמים ברמה גבוהה. מתוך כך, אם ניתן להעמיד את הערך המרכזי עליו נשען רשנ"ב בתקופה שלאחר השואה כסממן של ראשית הגאולה וכפלטפורמה לשיקום החסידות – לא אחטא אם אומר שלימוד התורה התורני-חסידית עמד בראש מעייניו, ובמרכזו ישיבת סלונים "בית אברהם" בירושלים. בתוך הישיבה העמיד ופיתח את משנתו החינוכית עבור בני הקהילה הסלונימאית, וכך גם פרס את משנתו הכללית. לימוד התורה בדורו, לא נתפס כ"ירידת הדורות" המאפיינת את החברה החרדית מהמאה ה-19 ואילך, כפי שטוען בראון.⁴¹ ההפך, הוא זיהה בפריחת עולם הישיבות את תחילת הגאולה כ"עליית הדורות":

ובזה יש להבין את התופעה המופלאה של בעלי תשובה בדורנו שגם כן אין לא הסבר טבעי, אך זה שרבים רבים, ומהם שעמדו ברום פסגת החיים החילוניים, זונחים את כל המעמד והכבוד כדי לבא ולהסתפח בנחלת ה" תוך גילויים מולאים של גדלות ומסירות נפש. שכאמור אלו נשמות לוחטות שכבר נהרגו על קידוש השם ונשלחו עוד פעם לעולם הזה, ונשמות אלו הן באמת יותר גדולות וממילא עינים פקוחות והם רואים אחרת ושומעים אחרת. ולאור זה הרי הדור מסוגל לגדלות ולנוצרות מה שבאמת לא היה בדורות קודמים, ולמרות החשך והפלה השוררים מצד אחד הרי מאידך גיסא האור גדול מאד.⁴²

הנס הגדול אשר חזה רשנ"ב בלימוד התורה הישיבתי כסממן גאולי וכסממן חינוכי, היה נתח אחד מתוך מערכת שלמה של חסידות סלונים לאור הגותו של רשנ"ב. למעשה לימוד התורה הישיבתי בתוך חצר חסידית מוכר עוד מהקמת הישיבות החסידיות בליטא. בתוך הישיבה שאף רשנ"ב לקיים את מערכת היחסים התקינה בין החסיד-אברך לצדיק, או בתרגום חינוכי-פדגוגי: בין התלמיד

40 ההרוגה עליך, עמ' 29; ראו גם (ללא שם המחבר), "מי שנשאו לבו לזכות בכתר התורה", דגלנו: ביטאון תנועת צעירי אגודת ישראל, ניסן תשמ"ג.

41 ב' בנימין, "ואין שיעור רק התורה הזאת", ארץ אחרת, 41 (תשס"ז), עמ' 56–65.

42 ההרוגה עלי, עמ' לח–לט (ההדגשה שלי – נ"ב).

למורה המחנוך.⁴³ לשם כך הוא האמין בדרכה של סלונים במיזוג תפיסות שונות השאובות מראשית החסידות, לימוד התורה כפי שקבע ר' חיים מוולוז'ין ושיטת תנועת המוסר ביחס לעבודת המידות. יסודות אלו תורגמו לשפה החינוכית מתוך תקוותו כי מחנוך ומחונך שיצללו למיזוג זה יובילו להתחדשות החסידות ולהעלאת קרנו של עולם התורה:

יסוד ההצלחה הוא כאשר עולמו של בחור הישיבה עומד ומבוסס על שלושת העמודים: תורה עבודה ומדות. המזיגה הנפלאה הזאת של אור התורה המאיר בדרך הלימוד ע"פ שיטת ההבנה ההעמקה וניתוח ההלכה כמקובל מגדולי ראשי הישיבות, יחד עם כל אור עבודת הנפש ולהט החסידות היא המפתח להצלחה... עבודת ה" לא רק שאינה סותרת ומפריעה ח"ו אלא עוד מסייעת להתעלות הראייה בתורה וכל מה שבין התורה שקוע יותר בהתעמקות ובחידושי תורה הרי זה עוזר גם לעבודת ה" שלו שלא תהיה שטחית... בבחינת החוט המשולש לא במהרה יינתק.⁴⁴

ב. "החוט המשולש לא במהרה ינתק": על התורה, על העבודה

ועל טהרת המידות⁴⁵

בתחילת המאמר לעיל הצגתי טענה בסוגיית המיזוג בין יסודות שונים שסלונים טוענת כי נתייחדה בהן, ואותה ארחיב להלן. כאמור, רשנ"ב מצהיר לא מעט כי השילוב שאליו חתר בחייו בין אורח חיים והגות חסידית לבין הדגשת לימוד תורה כערך עליון, כפי שבא לידי ביטוי בישיבות ליטא, מצוי עוד בשורש חסידות סלונים בליטא, כפי שהנהיגו מייסדי השושלת בישיבת "תורת חסד" בעיירה ברנוביץ בשנת 1918.⁴⁶ אמנם, זו לא הייתה הישיבה הראשונה בליטא שהאמינה

43 סוגיה זו עלתה במחקריהם של פרופ' יונתן כהן ופרופ' מיכאל רוזנק. ראו M. Rosenak, *Commandments And Concerns, Jewish Religious Education in Secular Society*, New York 1987; י' כהן, "מחשבת ישראל לשם חינוך: האם המסורת היהודית ניתנת לתרגום?" בתוך: צ' לם (עורך), עיצוב ושיקום – אסופת מאמרים לזכרם של פרופ' עקיבא ארנסט סימון ופרופ' קרל פינקלשטיין (עמ' 162–184), ירושלים תשנ"ו.

44 נתיבות שלום, קונטרס נתיבי עולם הישיבה, ירושלים 1989, עמ' 41.

45 כותרת הלקוחה מקונטרס נתיבי עולם הישיבה, עמ' מא.

46 על הישיבה בברנוביץ ראו ק' ליכטנשטיין, סלונים, תל אביב תשכ"א, עמ' קו–קז; ש' שטמפפר, ישיבות חסידיות בין שתי מלחמות העולם, בתוך: ע' אטקס ואחרים (עורכים), במעגלי חסידים, ירושלים תש"ס, עמ' 351–376; הנ"ל, שלש ישיבות ליטאיות במאה התשע עשרה, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשמ"א; הנ"ל, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה. בספר "זכרון קדוש", ירושלים 1989 (ללא שם

בשילוב חסידות עם למדנות ליטאית. כבר בשנת 1897 הקים האדמו"ר ר' שלום בער את ישיבת "תומכי תמימים" בלובביץ. לצד לימודי התלמוד שעמדו במרכז תכנית הלימודים, התקיים לימוד שיטתי של כתבי תנועת חב"ד.⁴⁷ שטמפפר מציין שגם ברחבי פולין נודעו ישיבות חסידיות ברוח זו. לרוב קמו אלו מתוך תחושה כללית של משבר ודאגה נוכח האפשרות של אבדן הנאמנות למסורת של הדור הצעיר. ישיבות אלו העמידו אלטרנטיבה למוסדות החינוך המשכילים כמו מכונים ואוניברסיטאות. לטענת שטמפפר, האדמו"רים השונים השתכנעו כי צומצם החשש שמא הישיבות החסידיות תפגענה במעמדה של החצר החסידית, מפני שלישיבות עצמן מונו ר"מים ואנשי אדמיניסטרציה מקרב החסידות, הלבוש חסידי והתלמידים המשיכו להשתתף בטקסים השונים של החצר החסידית.⁴⁸ בין שתי מלחמות העולם הפכה הישיבה להיות גולת הכותרת של הפעילות החינוכית והלמדנית בעולם הליטאי והחסידי כאחד. שטמפפר מציין את מאפייניהן הבולטים של הישיבות החסידיות בין שתי מלחמות העולם, וטוען כי ישיבת "תורת חסד" שנוסדה בברנוביץ הייתה החלוץ בפיתוח השילוב בין הוראת התלמוד לעומק, מתוך חשיבה ברורה וניתוח הגיוני של הסוגיה, לבין שימור ההתלהבות החסידית. זו באה לידי ביטוי בקיום שוטף של "טישים", התוועדויות בערבי שבת וקבלת חסידים לחצר החסידית, במקביל לדרך לימוד תורה נוסח ה"ליטאים" המתבטאת בשיטת הלימוד שהנהיגה ר' חיים מוולוז'ין בישיבות ליטא ולא ימוץ דפוסים והנהגות מתנועת המוסר.

אין ספק שסלונים במאה ה'19 האמינה במיזוג זה כחלק מהשפעה גאוגרפית ליטאית מובהקת,⁴⁹ אך יתרה מזאת, הוא שיקף בעיניה את האידאל הנכון לקיומה

מחבר) מתוארת באריכות האווירה שהייתה בישיבה בברנוביץ. ראו שם, בעיקר עמ' 84–85, 89, 92, 115.

47 על ישיבת תומכי תמימים נכתב לא מעט, גם על דרכה ממוסד בודד לרשת ועל גידולה המשמעותי לאחר עליית הקומוניזם בפולין. ראו ה' זידמן, "ישיבות ליובאוויץ", בתוך: ש' מירסקי (עורך), מוסדות תורה באירופה בבניינם ובחורבנם (עמ' 353–337), ניו יורק 1956; ש' גת, תולדותיה של ישיבת "תומכי תמימים" בליובאוויץ בין השנים תרנ"ז–תרע"ב, עבודת גמר לתואר שני, ירושלים תשס"ג; א' לוריא, ליובאוויץ ומלחמותיה: חסידות חב"ד במאבק על דמותה של החברה היהודית ברוסיה הצארית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשס"ט.

48 ש' שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 18–22, 383–393; הנ"ל, ישיבות חסידיות (לעיל הערה 46), עמ' 351–369; מירסקי, שם.

49 ש' שטמפפר, שלש ישיבות ליטאיות במאה התשע עשרה, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשמ"א; הנ"ל, הישיבה הליטאית (לעיל הערה הקודמת); א' סורסקי, מרביצי תורה מעולם החסידות, א–ח, בני ברק, תשמ"ו–תשמ"ט; שטמפפר, ישיבות חסידיות (לעיל הערה הקודמת).

של חצר חסידית. מאוחר יותר יעיד רשנ"ב כי מיזוג זה מהווה את תעודת הזהות של חסידות סלונים ועליו יבסס את משנתו הרעיונית והחינוכית. מכאן עולה השאלה מהו אפוא הייחוד או הרצון לשמר ולחקות את הסינתזה הזו גם כיום, כאשר סלונים אינה מושפעת מסביבה ליטאית גאוגרפית ולמעשה יכולה הייתה לאחר השואה לבחור כמעט בכל דרך לשקם מחדש את החסידות. נדלר מציע כי מיזוג זה קיים בסלונים כיום מתוך רצון לשמר את סלונים שהייתה, אך מעבר לכך להעניק נופך מיוחד לחסידות סלונים כיום.⁵⁰ המיזוג שעליו מצביע נדלר מתבטא בהעדפת ערך לימוד התורה ובהתקרבות לאידאל של "תורה לשמה" הליטאי, כפי שניסחו ר" חיים מוולוז'ין, בצד אימוץ קו חסידי מתוך ושמרני המתקרב לדרכם של בעלי המוסר. רשנ"ב מצהיר לא מעט על שיטתה של סלונים כשיטת מיזוג של שלושת היסודות שינקו מעולמן של השיטה הלמדנית ליטאית, של המוסר ושל החסידות. שלושת אלו מופיעים כיסוד מכונן בהגות חסידות סלונים בכל רבייה. החוט המשולש העומד ביסוד תפיסתו של רשנ"ב מתבטא בפן החינוכי שניסה להעביר לתלמידיו. כאמור, משנה חינוכית אחת תתקשה לעמוד בקריטריונים שמציבה כל אחת משלוש השיטות השונות המוכלות בה. לדוגמה, מה לעשות עם נער שמתקשה בלימוד? האם יש לנהוג על פי הכוונה והרצון היונקים מיסודותיה של החסידות, או שעליו להתאמץ ולהבין בכל מחיר בשכלו את הסוגיות הלימודיות שאם לא כן לא יוכל ללמוד בישיבה? דומני ששאלות אלו היוו אתגר לגיבוש גישתו החינוכית.

במטרה להבין את שיטתו החינוכית זו, היוצרת מיזוג, יש לבחון את הדמויות אשר השפיעו עליו ביותר ואת מה שהן מייצגות. כפי שהוא עצמו מעיד, שני ראשי ישיבת סלונים בברנוביץ היו הדמויות אשר עיצבו את השקפתו של רשנ"ב. הראשון הוא האדמו"ר השלישי של סלונים ר' אברהם וינברג (השני), אשר השפעתו ניכרת בעיקר בתחום היחס הסגפני והקיצוני שלו לסוגיות הקשורות בענייני הגוף: יחסי אישות, פרישות, "פגם הברית" ועוד.⁵¹ קריאתו של רשנ"ב לנזירות, המתמקדת בעיקר בתאוות האוכל והמשגל, תאפשר לתלמידיו להגיע לרמה הגבוהה ביותר בעבודת ה'. כאמור, החמרה זו בענייני הגוף ובפרט ב"פגם הברית" וביחסי אישות דומיננטית ביותר בחסידות סלונים עוד מימי מייסדה, ובעיקר אצל רשנ"ב, אך מצריכה דיון נפרד.⁵²

50 א' נדלר, "הסינתזה בחסידות סלונים", בתוך: ע' אטקס (עורך), ישיבות ובתי מדרשות, ירושלים תשס"ז, עמ' 395-415.

51 אלו מופיעות לרוב בספרו "בית אברהם", ירושלים 1985.

52 בנימין בראון כתב על נושא זה מאמר שטרם פורסם: "The Absence of Kedusha" - Married Men in Gur, Slonim and Toldos Aharon. אני מודה לו על שנתן לי לקראו. אין

הדמות השנייה היא הרב משה מידנר (תר"כ–תר"צ), מייסד ומשגיח הישיבה שפעל בהנחיית האדמו"ר השני ר' אברהם וינברג, אשר הצטיין במעלותיו המוסריות והופקד על החינוך המוסרי של התלמידים. המעט שידוע לנו על דמותו של ר' משה מידנר שאוב מספריו של רשנ"ב שבהם הוא מתארו "שלא רק מי שבא בתוך ד' אמותיו הרגיש ברוח של קדושה וטהרה, והתעוררו בקרבו מחשבות טהורות, אלא גם המבט מרחוק לעבר דמותו היה מחדיר בך רגשות קדושה".⁵³ מבחינת ייחוסו, ידוע כי היה נכדו של הרב הראשון של סלונים מצד אמו, ובה בשעה היה במשך שנתיים תלמידו האישי של הרב חיים סולובייצ'יק מבריסק.⁵⁴ לאורך שנותיו בישיבה הוא נותר חסיד סלונים מסור, ובמקביל יצר קשרים קרובים עם הרב אלחנן וסרמן.⁵⁵ עם הקמת ישיבת "תורת חסד" בברנוביץ נתמנה למנהלה ולמכוונה.⁵⁶ במקומות רבים מתבטאת הערצתו של רשנ"ב לר' משה מידנר באימוץ תפקידו כמשגיח בישיבה והדגשת הערכים של תפקיד זה במשנתו החינוכית. רשנ"ב ראה אותו כמייצג שיטה למדנית ליטאית בריסקאית בשילוב ערכים מתנועת המוסר אשר בעקבות מייסדה ר' ישראל סלנטר הכניסה דגשים חדשים לישיבה: ייחוס חשיבות לעיצוב אופיו של כל תלמיד והעמדת ההתבוננות המוסרית במרכז חוויותיו. מעבר לדיון בנושאים שנגעו לפסיכולוגיה ולפילוסופיה, שימש המוסר מזור עבור תלמידים שלא יכלו להפיק את מרב הסיפוק השכלי והרגשי מהעיסוק בלימוד התלמוד בלבד. אולם יש לציין שאין בכך צמצום של לימוד התלמוד אלא להפך. ר' ישראל סלנטר העמיד אתגרו שבישיבות ליטא נדחק לצד. בישיבות אלו הושם דגש על ההקפדה בקיום המצוות בכלל, ובלימוד התורה בפרט, תוך נטייה להתעלמות מהתיקון המוסרי. כפי שציין אטקס, ר' ישראל סלנטר ראה למולו את נקודת התורפה של בני הדור: התחום שבין אדם לחברו. לפיכך פיתח את שיטת המוסר במעבר

ספק שנושא זה חשוב ביותר להבנת חסידות סלונים מראשיתה ועד ימינו, ועליו עוד להיחקר לעומק.

53 זכרון קדוש, ירושלים תשנ"ז, עמ' ק.

54 ר' משה מידנר ליקט תורות וסיפורים חסידיים, ולאחר מותו הוציא חסיד סלונים בשם אהרון לוריא אנתולוגיה המבוססת על כתבי היד של מידנר: כתבי הרמ"ם, ירושלים תשכ"ו. עוד על אישיותו ראו נ' גרינשפן, גדולי התורה והרוח בברנוביץ, בתוך: ארגון יוצאי ברנוביץ (מו"ל), ברנוביץ – ספר זיכרון (עמ' 261–264), תל אביב 1953.

55 לתיאור יחסיו הקרובים עם הרב וסרמן ראו ברנוביץ, שם, עמ' 262–265. וראו גם נדלר (לעיל הערה 50), עמ' 410, הערה 43.

56 ראו בית אברהם, הקדמה, עמ' 4–5; ברנוביץ (לעיל הערה 54), עמ' 262–265.

מהרעיון התיאולוגי למישור הפסיכולוגי-מעשי.⁵⁷ הוא פיתח את העיסוק בתיקון המידות ובנושא התת-מודע המניע את האדם למעשיו. את אחת מן השיטות שאימץ ר' ישראל סלנטר לשם עקירת התכונות הרעות מהנפש והשרשת תכונות טובות מצאתי בהגותה של חסידות סלונים: שימוש בלחץ חברתי קבוצתי כדי לדרבן את היחיד לפעול בכיוון הרצוי. והנה, כשניגשים לבחון את גישתו של רשנ"ב, ניכר דמיון רב לעקרונות הבולטים של תנועת המוסר:

הישיבות אינן רק מקום ללימוד תורה אלא מקום לימוד לטהרת המידות ואיך להיות יהודי נאמן וישר עם מח יהודי ואברים יהודיים ולעצב דמותו הרוחנית של בן תורה בכל מהלכי החיים... וכמ"כ השיחות במוסר ויראת ה' מלבד עצם דברי המוסר העוזרים ומחזקים ללכת בדרכי ה', יש בהם צד חנוכי ללמד התלמידים איך לחנך את עצמם.⁵⁸

במקום אחר מתאר רשנ"ב את החוויה הסובייקטיבית שלו מהשפעת סיפורי "מוסר" על אישיותו:

וזכרני כאשר הייתי כבר כבן י"ב שנים היה נוהג המלמד שלנו לומר קצת דברי מוסר ולספר סיפורים חסידיים לפני מנחה, ואין לתאר את הזעזוע שדבריו היו מחוללים בנפש התלמידים שלא היו אלא ילדים ובדמעות שלישי היו מתפללים אח"כ תפילת מנחה. הם היו מומחים לחמם נשמות יהודיות ולהאיר בהם את הרגשת הקירבה להשי"ת.⁵⁹

חוויה זו יוצאת כנגד התפיסה ה"יבשה" והבלעדית של לימוד גמרא בלבד. על אף זיקתו הרבה ללימוד ישיבתי סגור ומתבדל האמין רשנ"ב ביציאה החוצה, לטבע, ככלי חינוכי. חסידיו ומשפחתו מספרים כי בכל ערב שבת החל משנת 1967 היה הולך ברגל לכותל המערבי ובדרך היה מרבה לשוחח עם תלמידיו על

57 יש לציין, כפי שטוען אטקס, כי תנועת המוסר הוסיפה אמנם גוון ייחודי ליהדות ליטא, אך לא הפכה לתנועה סוחפת. את עיקר השפעתה ניתן לראות לקראת סוף המאה ה-19, כאשר רעיונותיה חדרו לתחום ישיבות המוסר שהוקמו על ידי תלמידיו של ר' ישראל סלנטר, ובהן נעשה ניסיון לשלב את האתוס הלמדני ליטאי ברוח "שיטת המוסר". אלו מילאו תפקיד משמעותי עד מלחמת העולם השנייה, ולדעתי עד היום. ראו ע' אטקס, "שלושה מנהיגים מתמודדים עם משבר – הגאון מוילנה, ר' חיים מוולוז'ין ור' ישראל סלנטר", אלפיים, 26 (תשס"ד), עמ' 110–128.

58 נתיבי עולם הישיבה, עמ' יב-יד.

59 נתיבי החנוך, עמ' פב.

תפיסתו החינוכית, כמו גם על המאמץ שיש להשקיע בתיקון המידות. כך גם כתב:

ומה מאד רצוי להרצות מפעם לפעם ובמיוחד חשוב לחפש ע"ז שעה רצויה ומתאימה כגון חג או בעת טיול, שיחה שתעמוד על רמה גבוהה במתכוון, כשהמחנך פותח ומגלה אופקים חדשים בתורה ועבודת ה', שבינתיים המה למעלה מהשגת חניכיו. גם אם החניך אינו מבין בדיוק את הנאמר הרי מצלילי הדברים ומן התוכן מרגיש הוא שיש עולם רוחני מלא אור... ואם המחנך הוא בעל נפש יכולה שיחה כזאת לפעמים לחולל מהפכה פנימית שלמה בנפש החניך למרות שאינו יורד לסוף דעתו ואינו עומד כראוי על כל טיבה ומהותה ואפשר שהיא תכוון את דרכו יותר משיחות שגרתיות שכבר הורגל בהם. היציאה מהמסגרת הרגילה יש בכוחה לחולל שינויים כבירים בלב החניך.⁶⁰

כאמור, יש לציין שטיפוח מידות האדם ולימוד מוסר בישיבה אינם נחלתה הבלעדית של סלונים. בחברה החרדית הכללית נפוצה שיטה זו בסדר הלימוד והשפעתה על החברה החרדית כולה גבוהה.⁶¹ ישיבת סלונים בירושלים הושפעה במיוחד מעליית הישיבות הליטאיות לישראל בשנות מלחמת העולם השנייה, כאשר גרעין קטן מבני ישיבת מיר הגיע ארצה, וקבוצה מסלונים הקימה גרעין ברמת גן.⁶²

השימוש בכלים מתנועת המוסר בתוככי הישיבה השלים את התפיסה החינוכית הכוללת יסודות למדניים ליטאיים אשר רווחו בישיבות ליטא, עם התפיסה החסידיית החותרת להבנת הנפש הפנימית של כל אדם ומציאת הניצוץ האלוהי בו. האתגר הגדול היה להפוך תורות רעיוניות לידי פרקטיקה חינוכית. בתוך הגות אחת נמצא שני פנים הנכתבים בערבוביה. האחד, חינוך נוקשה המעמיד את הסדר והמשמעת ככלי מכונן בחינוך הנער: "יש מצבים אצל הילד שאין שום עצה ותחבולה להכניע את עורפו ולעקור הרע שבנפשו רק ע"י עונשים

60 שם, עמ' מב.

61 השפעת ספריו של הרב אליהו אליעזר דסלר בקרב החברה החרדית היא הוכחה להשפעת יסודות תנועת המוסר בישיבות החרדיות חסידיות כיום. דומה שאין כיום תלמיד ישיבה שאינו מכיר את תוכנו. ראו א' דסלר, מכתב מאליהו, א, לונדון תשט"ו; ב' בראון, החזון איש: הלכה אמונה וחברה בפסקיו הבולטים בארץ ישראל (תרצ"ג-תשי"ד), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית תשס"ג.

62 ראו ש' טיקוצ'ינסקי, "העקת הישיבה הליטאית לארץ ישראל: סיפורן של שתי ישיבות בישראל - חברון ופוניבז", בתוך: ע' אטקס (עורך), ישיבות ובתי מדרשות (עמ' 273-314), ירושלים תשס"ז.

מתאימים לפי תכונת נפשו...⁶³ השני, חינוך המעמיד את נפש הנער ופנימיותו במרכז התפיסה החינוכית: "פרשה מיוחדת היא ליצור אורה חמימה שהחניך ימצא בה עניין שלעיתים זה משפיע לטובה יותר מכל מיני תחבולות מחוכמות בחינוך. מפני שדרך צינור החמימות והאורה הנעימה מבליעים בדמו של החניך רגש ותענוג דקדושה".⁶⁴ שתי גישות אלו, המעורבות יחד במשנתו של רשנ"ב, מהוות את שני קווי היסוד הממוזגים במשנתו החינוכית, היונקת הן מבית מדרשו של הבעל שם טוב, אשר מזהה את הניצוץ האלוהי בכל אדם ואדם, והן מבית המדרש הליטאי הרצינולי ומשיטת המוסר, המבקשת לעקור את שורשי הרע מהאדם ולהכניע את מידותיו השליליות.

פנייתו של ברזובסקי לצעירים, ובעיקר ללכם, נבעה מכמהיתו להתחדשות רוחנית שבה הוא ראה את המפתח לגאולה: "בדור שקדם לזה שלנו הרי הטובים שבעם בתי תורה וחסידים התביישו בשאיפות חומריות בכל מצב שלא היו, את האנוכיות מאסו, את הקרירה לא חיפשו ואפילו לא את זו הרוחנית. מכח תכונות אלו גדלו והצליחו בעלייתם במעלות התורה והיראה ואת רוחם זו עלינו להציל".⁶⁵

במידה רבה, החשיבות הרבה שייחס רשנ"ב לדור הצעיר ולחיפוש אחר נפש התלמיד מזכירה את תפיסתו החינוכית של האדמו"ר מפיאסצנה. אף שלא ידוע לנו על השפעה ישירה של האדמו"ר מפיאסצנה יש קווים חינוכיים מעניינים להשוואה וברצוני להציגם.

בחסידות המאה העשרים מפורסמת תפיסת החינוך של האדמו"ר מפיאסצנה ר' קלונימוס שפירא במיוחד בספרו "חובת התלמידים", בו פורס את תפיסת חינוך הדור.⁶⁶ שלא כמו שאר ספרי החסידות הערוכים סביב פרשיות השבוע, פונה ספר זה ישירות אל הקורא הצעיר, ויש בו ניסיון ראשוני להתוות דרכים ייחודיות לצעיר היהודי. בשונה מקונטרס "נתיבי החינוך" של רשנ"ב, מופנה הספר ישירות אל הצעיר ללא שום תיווך, בעוד ש"נתיבי החינוך" מופנה בעיקר אל המחנכים. המעיין בספר נחשף למשקל המשמעותי שייחס שפירא לעולמו הפנימי והרוחני של הנער:

63 נתיבי החינוך, עמ' לג.

64 שם, עמ' לה.

65 ההרוגה עליך, עמ' יט.

66 ראו צ' לשם, בין משיחיות לנבואה: החסידות על פי האדמו"ר מפיאסצנה, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בראילן, רמת גן תשס"ז; ר' וקס, להבת אש קדש שערים לתורתו של האדמו"ר מפיאסצנה, אלון שבות תש"ע.

הכונה היא לגדל ולפתח את טבעו והכשרתו של הילד שנמצאה בו במדה קטנה או בכח או בהעלם לבד ולגלותה, וכיון שהאיש ישראלי עוד בילדותו רוח ד" נשמת שדי טמונה וגנוזה בו, צריכים לגדל ולחנך אותו ולהוציאה לגלותה ולהפריחה... כי לא את השכל של התלמיד בלבד אנו מחפשים עתה, רק את כל התלמיד, את הנפש, רוח ונשמה של הילד הישראלי אנו מחפשים לקשרן באלהי ישראל.⁶⁷

האדמו"ר מפיאסצנה האמין כי רק דרך הקשבה לנפש התלמיד ולייחודיותו של כל אחד יתאפשר חינוך הדור באופן הנכון ביותר, והוא לקרבם ולהחזירם לדרך החסידות ועבודת ה'. להלן אצביע על כמה קווי דמיון בין שני האדמו"רים הללו על אף שונותם מבחינת המוצא והרקע. יתרה מזאת, לא ידוע לנו מה הייתה מידת השפעתו הישירה של האדמו"ר מפיאסצנה על סלונים. אולם די להתבונן בהגותם החינוכית של שני אדמו"רים שנפגשים עם בעיית הנוער הצעיר, האחד בפולין של המאה העשרים, והשני כמה עשורים לאחר חורבן פולין. בדומה לאדמו"ר מפיאסצנה, פיתח רשנ"ב גישה חינוכית הקוראת להקשבה ולהעמקה בנפש התלמיד ולסבלנות רבה שיש על המחנך להקדיש במהלך התהליך החינוכי. בדבריו הוא מדמה את מלאכת המחנך לעבודתו של מלטש יהלומים: "על המחנך למצוא את הדרך איך לחדור לפנימיות נפשו. והוא ע"ד שמלטשים יהלומים, לפעמים יש יהלום שקשה למצוא את הזוית המתאימה שיכולים משם ללטש, אבל אם יד אמן מטפלת בו מצליח למצוא את הנקודה המבוקשת ומתחיל ללטשו עד שמוציא מתחת ידו יהלום לנוי ולתפארת."⁶⁸

תפקיד חשוב זה מעניק צביון מיוחד לחסידות סלונים, כפי שניסח זאת רשנ"ב בשיחתו עם איש חינוך שאינו דתי:

...והנה נשאלתי פעם ע"י איש חינוך חילוני, שהתפלא ואמר, לנו יש תמיד שיטות חדישות וכמה דרכים להדגים באופן מוחשי, אבל אצלכם שאין לכם קורסים לפדגוגיה איך אתם מחנכים? וענית לי: כל דרכי החינוך והשיטות שלכם נבראו רק בשביל חינוך חיצוני אבל יש חינוך בדרג עליון שהמחנך מוצא את השפה לא לדבר אל החומר של החניך אלא לפנימיות נפשו ונשמתו ולזה אין

67 חובת התלמידים, עמ' ה-ו.

68 נתיבי החינוך, עמ' יז. רעיון זה מובא בשמו של ר' מרדכי מלכוביץ: "יהודי הוא כמו יהלום וגם אם הוא בשפל המצב ומשוקע בבוץ אין להתיימש ממנו כי צריך רק להרימו ולנקותו ויחזור לו אורו הנוצץ ויבריק כבראשונה והוא יסוד החינוך היהודי" (ראו שם).

שום צורך בשום שיטה חדישה ופדגוגיה, צריך רק לדעת היטב את השפה המיוחדת הזאת והיא שפת החינוך של הישיבה שלנו.⁶⁹

דבריו מול איש החינוך החילוני מעוררים תמיהה. וכי רשנ"ב מזהה את השוני בין החינוך העצמאי לממלכתי רק "בחיפוש אחר פנימיות נפשו ונשמתו"? נראה כי הוא חותר לנקודה חסידית מהותית אשר מושרשת עוד מימי הבעש"ט: מציאת הניצוץ האלוהי המצוי בלב כל אחד ואחד.

בתוככי הישיבה הסלוניםמאית, צעד אחר צעד, מלווה רשנ"ב את המחנכים בתהליך החינוכי, תוך הדגשה של אהבת התלמיד ומציאת הניצוץ האלוהי המצוי בלב כל אחד ואחד:

וישתדל המחנך לאהוב כל אחד מהתלמידים אהבה רבה, וירצה רק בטובתו של כל אחד. תחילת הדרכתו צריכה להיות בענינים המושכים את לב הצעירים וילהיב בהם את ניצוץ א" (אלוה) ממעל הנמצא בכל אחד אפילו הפחות שבפחותים מישראל. אחר כך כל אחד לפי דרגתו ומהותו צריך לעבור עם חניכיו תרגילים של התעמלות רוחנית במבצעים מיוחדים. כמו שהתעמלות הגופנית נועדה להזרים דם וחיות בכל האיברים, ולחזק את האברים הרדומים בחלקם, לעוררם ולעודדם, כמו"כ במובן הרוחני צריך לבצע תרגילי התעמלות תכופים במטרה לעורר את כוחות הנפש שבאדם, ולא לתת לשקוע בשינה וקפאון.⁷⁰

הדגש על "כל אחד לפי דרגתו" מופיע בפירושו את הפסוק: "חנוך לנער על פי דרכו" – לא חינוך סייטוני, סטנדרטי, אלא חינוך יסודי מיוחד לכל נער ע"פ דרכו ותכונות נפשו, היינו לחפש ולמצוא את דרכי ההשפעה המתאימים בשבילו דווקא. וכמו שכתוב באגרת ה"בית אברהם" "חנוך לנער על פי דרכו ולא על פי דרכך".⁷¹ פירוש זה השם דגש על דרך התלמיד, היינו על פי דרכו השונה של כל אחד ואחד, כבר נתפרסם בתחילת ספרו של האדמו"ר מפיאסצנה "חובת התלמידים" שכתב:

וכיוון שכן, לא בכל הנערים שווה הוא החינוך, תלוי הוא בכל נער ונער כפי טבעו, דעתו, מידותיו וכו". ואותם על המחנך להכיר. ולא די לו למחנך אם רק את עצמו ודעתו בלבד יכיר, כי גם במתחנך הדבר תלוי, לא בדעתו וכוחות עצמו בלבד ישמש ויפעל, יצווה ויורה, רק גם בדעת וכוחות התלמיד יאחו, ישמש ויפעל ולא מה שיצווה ויחנך לזה יצווה ויחנך לתלמיד אחר השונה ממנו בטבע,

69 שם, עמ' טז.

70 שם, עמ' מא.

71 שם, עמ' ח.

רצון, מידות וכו". וזה רמז לנו שלמה המלך: חנוך לנער על פי דרכו – על פי דרכו של כל אחד ואחד.⁷²

אצל שני האדמו"רים הדרך אל הנער חייבת להיעשות מתוך אמונה שלמה כאמצעי להגשים את המטרות החינוכיות. כי הנערים השונים מציבים בפני המחנך אתגר חינוכי הדורש מהם הסתכלות אינדיווידואלית. הדגש על אהבת הילד והמסירות הגדולה של המחנך הוא מרכזי ביותר בספר "נתיבות שלום", ומהווה עבור רשנ"ב את המדד העיקרי להצלחת החינוך. בלשונו:

בעניין זה נדרש מן המחנך מסירות ונאמנות אהבה ואמון, לא רק מסירות ונאמנות השייכת לכל תפקיד ומקצוע כי בהם מספיק שזה יהיה רק בעידנא דעסיק בה. אבל בחנוך חובת המסירות והנאמנות היא בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה כי זה סוד הצלחת החנוך כאשר בן חברו אצלו כאילו הוא ילדו. על המחנך לעורר בליבו הרגשה זו לכל תלמיד ולכן רק כאשר המחנך אוהב את חניכיו אהבת נפש יכול להצליח.⁷³

אולם אף שניתן להצביע על קווי דמיון בין שני האדמו"רים שכתבו קונטרסי חינוך לתלמידיהם, ההבדל החד המפריד ביניהם הוא מעמדו של לימוד התורה הישיבתי. האדמו"ר מפיאסצנה אמנם קרא לתלמיד להיכנס אל הישיבה וראה בה את המקום הראוי והנכון להשקפתו החינוכית, אולם החשיבות שהקנה האדמו"ר מסלונים לישיבה רבה לאין שיעור. דוגמה המורה על הפער מופיעה בעמדתו של האדמו"ר מפיאסצנה במתח בין הקשבה לנפש פנימית ורוחנית של התלמיד לבין אינטנסיביות ונוקשות בלימוד התורה:

אם מרגיש אתה עייפות באמצע למודך, אם מפני שלמדת איזה זמן, או מסבה אחרת ובשביל זה אינך לומד בהתחזקות כל כחי נפשך ומחך, טוב יותר שתפסיק מלמודך ותנוח איזה רבע שעה או יותר מעט, כי למה לך לרמות את עצמך ולשבת אצל הגמרא ולומר הלא לומד אני בשעה שאין למודך שווה מאומה, מוטב שתתבטל הרבע או חצי שעה וייסרוך כליותיך לאמר: הלא בטלתי מן התורה, אתחזק מעתה ואפשר שבאמת יתחזק כחך מן מנוחתך זו ותתחדש מעתה לעבוד ולהעמיק בתורה.⁷⁴

72 חובת התלמידים, עמ' ט.

73 נתיבי החינוך, עמ' כו.

74 חובת התלמידים, עמ' קלא.

מילים אלו ממחישות את ייחודו של האדמו"ר מפיאסצנה בהקשבה לתלמיד, מה שבמקרים מסוימים מובילה אותו אף "להתפשר" באדיקות הלימוד, לפחות בתחילת הדרך. מתוך כך הוא קורא לשינוי הדרך החינוכית: "חובה עלינו לבקש ולמצוא לפנייהם אופנים ודרכים אשר על ידם יקל להם לשוב אל קדושתנו ועבודת החסידות אשר לנו מאז. יפסיעו נא פסיעה קטנה אחר פסיעה קטנה, עקב בצד אגודל ופתאום יאירו עיניהם וישמחו לבביהם מאור התורה ונגה החסידות אשר יבהיק לפנייהם".⁷⁵

מעניין שחלק מהטיעונים של האדמו"ר מפיאסצנה בקשר להוראת הגמרא נשמעים היום בדיונים ערכיים ופדגוגיים בתחום החינוך, בעיקר בקשר להוראת התלמוד בשיבות התיכונות.⁷⁶ נראה כי בחייו ראה חשיבות רבה בהוצאת ספרים חסידיים-חינוכיים הנגישים יותר הן בשפתם הן בתכניהם, כמו "חובת התלמידים" ועוד. האדמו"ר מפיאסצנה חזה כבר בימיו את הצורך בהנגשת הטקסט החסידי, התלמודי והחינוכי לחסידים, וככל הנראה לא רק עבור הקהילה החסידית כי אם לציבור רחב יותר.⁷⁷ קשה לקבוע כי כך גם הייתה כוונתו של האדמו"ר מסלונים. למרות הצהרותיו באשר לחינוך לפי דרכו של הנער, בדרך שונה מנער לנער והמצריכה סבלנות רבה, הדורשת לעתים פסיעה לאחור במטרה להתקדם,⁷⁸ הוא עדיין האמין בחינוך עילאי עבור יחידי סגולה ובטיפוח גדולי תורה. בכך גם זיהה את משימת הדור לאחר השואה:

אין אמנם ספק בדבר, שעם כל ילד שמצילים לחיי תורה הצלנו עולם מלא, אבל המחסור העיקרי בדורנו הוא מחסור בגדולי תורה, באנשים אשר רוח בהם ושיוכלו להאציל מרוחם על העם. האסון שפקד אותנו מטיל עלינו חיוב כפול לגדל ולהצמיח מחדש את יחידי הסגולה בישראל. חינוך ליחידי סגולה שהם נשמת העם.⁷⁹

כחסיד ליטאי אשר התחנך על ברכי הישיבה הליטאית לא יכול רשנ"ב להמעיט בחשיבות לימוד התורה האינטנסיבי אשר היה מקובל בשיבות ליטא, כמו גם בחינוך תלמידים מובחרים, יחידי סגולה עילאיים, אשר יפגינו מידיעותיהם ויהוו

75 מבוא השערים, עמ' נה.

76 ראו Z. Blobstein, *The Spiritual System of the Rebbe of Piaseczneh: Implications for Contemporary Jewish Education*, Jerusalem 2002.

77 התרגומים של ספרי חסידות לאנגלית, כמו גם לעוד שפות, ומפעלי הפצת ספרי חסידות חב"ד וחסידות ברסלב הושפעו במידה מסוימת מקביעתו של ר' קלמן קלונמוס.

78 נתיבי החינוך, עמ' כו.

79 זכרון קדוש, עמ' כד.

מודל עבור האחרים. בגישתו החינוכית הוא מעניק מקום רב ללימוד התורה לשם ידיעת התורה, כפי שהנהיג ר' חיים מוולוז'ין (1749–1821), מייסד ישיבת "עץ החיים" – אבי ישיבות ליטא. בספרו "נפש החיים" מעמיד ר' חיים מוולוז'ין את לימוד התורה כאידאל רם מעלה, ובכך מתפלמס למעשה עם החסידות בדורו.⁸⁰ לטענת ר' חיים, מיעטה החסידות בערך לימוד התורה ואף דחקה אותו מראש סולם הערכים שלה בכך שהפליגה בערך התפילה דווקא. יתרה מזאת, משעה שנתפסו הצעירים לחסידות החלו לעיין בספרי מוסר ובכך דחקו את לימוד התורה הצדה. נוסף לכך הוא חלק על פירוש החסידות למושג "תורה לשמה". הבעש"ט ותלמידיו הציגו כי המילה "לשמה" מכוונת ללימוד המשמש אמצעי לדבקות. לטענתו, לימוד תורה לשמה כוונתו "לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלו"ל", היינו להרחיב ולהעמיק את הידיעה בתורה. בשיטתו מעמיד ר' חיים את לימוד התורה כיסוד קיומה של ההווה הקוסמית כולה ומציב את לימוד התורה כאתגר דתי ראשון במעלה: "שכל העוסק בתורה לשמה נקרא רע. כי כביכול נעשה שותף ליוצר בראשית ית"ש. כיוון שהוא המקיים עתה את כל העולמות בעסק תורתו".⁸¹ ר' חיים ראה בלימוד התורה בישיבה את עיקר עבודת ה', ומתוך כך תבע מן האדם להקדיש את מרב עתותיו ללימוד התורה.

מתוך תפיסה זו הנחה את תלמידיו בשלושה מישורים להשגת לימוד התורה. הרובד הראשון הוא השיטה – היינו באילו שיטות יש ללמוד תורה. השני – ידיעת התורה – היינו לימוד גמרא בבקיאות ובעיון: "ועליו לעבור לכה"פ על רוב חלקי הש"ס חוץ מהמסכות הנלמדות בעיון וגם לרכוש הרבה בקיאות בשו"ע הלכה למעשה כפי יכולתו ולהשתדל שתהיינה לו ידיעות ולו אפילו שטחיות בכל הענינים כי א"א להצליח בתורה אלא בהשלמת הלימוד העיוני ולימוד הבקיאות".⁸² הרובד השלישי מדגיש את השקידה בתורה. זו שונה מקודמותיה, שלטענתו כל תלמיד ותלמיד יכול ללמוד כפי שכלו והבנתו, כי בשקידה אין הוא מאפשר נימה של "כפי יכולתו" אלא יש הקפדה ודרישה של שקידה גבוהה מאד. אם בממד החסידי הוא קרא את הפסוק: "חנוך לנער על פי דרכו" – דרכו של התלמיד. בקריאה שנייה הוא הופך לחלוטין את המילה דרכו, וזו תתאים יותר לדרישתו לחינוך עילאי: "תפקידנו בדור הזה להעניק לבנינו צאן קדשים חינוך עילאי דווקא, וכאשר אנו מתעמקים כיצד הוא בדורנו החינוך לדור על פי דרכו ברור שעלינו להשקיע מיטב הכוחות כדי לחנך דור של יהודים קדושים בחינת

80 על תפיסה זו ראו בהרחבה ע' אטקס, מפעלו ההיסטורי של ר' חיים מוולוז'ין, ירושלים תשכ"ז; נ' לם, תורה לשמה, ירושלים תשל"ב.

81 נפש החיים, בני ברק תשמ"ט, פרק יא, דף מא, ע"א.

82 נתיבי עולם הישיבה, עמ' מה.

נזירים ולהתאמץ להעלותם לרמה הגבוהה ביותר הן בלימוד התורה הן בעבודת השי"ת ובכל מידה נכונה".⁸³

במידה דומה העמיד רש"ב עיקרון זה בשני מישורים: המישור התיאולוגי והמישור החינוכי. בחלקו הראשון של הספר "נתיבות שלום" הוא מדגיש את חשיבות לימוד התורה: "ענין עמל התורה אינו רק אמצעי למטרה, בכדי שע"ז יבין היטב את דברי התורה אלא הוא מטרה כשלעצמה, שע"י עמלה של תורה זוכה לאור התורה ומתדבק בה" ובלי עמל התורה אפילו יש לו כשרונות מצויינים אינו זוכה לאור הגנוז שנגזו עליו דוקא לעמלי תורה".⁸⁴ במישור החינוכי הוא האמין כי רק אווירה של לימוד תורה תאפשר תהליך חינוכי "נכון" בישיבה: "רק מתוך אוירה של תורה שיש בישיבה אפשר להשיג כל האמור. שתורתו תהיה בהיקף ובמבט רחב שאין לך דבר המקטין את ערך לימוד התורה כמו הלימוד בצמצום הדעת ...".⁸⁵ הוא קרא לתובענות בלימוד התורה, והקפדתו על סדר ומשמעת בעת הלימוד מתועדת עד היום בידי תלמידיו. רש"ב האמין כי התובענות והצבת רף גבוה, קרי "חינוך עילאי תורתי", הן שיעמדו כמבצר מפני סכנות הרחוב. הוא חתר לשכל של התלמיד, לקביעת סדר ומשמעת, הנובעים מקו מחשבה רציונלי מובהק:

טוב שתכתוב לך על נייר את סדר כל היום. למשל: בבוקר בשעה זו אני קם, בשעה זו כבר לבשתי נטלתי את ידי, אמרתי קריאת שמע וברכת התורה ואני מתחיל ללמוד עד שעה זו וכו'... סדר ומשמעת הם כלים הכרחיים בחינוך, בלי סדר ומשמעת אין שום אפשרות לחנך, אך לית מאן דפליג בסדר ומשמעת אינם החינוך עצמו אלא הם בבחינת כלי להעביר באמצעותו את החינוך.⁸⁶

כך גם הקפיד ביותר על ניקיון הגוף, על שעות התפילה ועל כללי אכילה ושתייה: "הכלי המחזיק ברכה בתורה ועבודת ה" הוא סדר ומשטר. וכמו שהתורה והחכמים קבעו זמנים, כדוגמת זמן קריאת שמע ותפילה, שאינם תלויים במצבי רוח והרגשות אלא כחוק ולא יעבור, כן כל עניינים שבקדושה דורשים מסגרת של סדר וזמן, "שגם אם אדם מלא עליות וירידות הרי כ"ז לא פוגע בסדר ומשטר ובסדר היום זמני שכיבה וקימה לימוד ותפילה".⁸⁷

83 שם, עמ' י.

84 נתיבות שלום, חלק א, עמ' קס.

85 נתיבי עולם הישיבה, עמ' טו.

86 נתיבי החינוך, עמ' פה.

87 נתיבי עולם הישיבה, עמ' ע.

הוא דרש מחסידיו וממחנכיו חינוך ברמה הגבוהה ביותר, או כפי שכינה זאת: "חינוך עילאי", וראה בחינוך הישיבתי מימוש מדרגה זו:

חינוך שמכשיר את התלמידים המוכשרים שיגדלו גדולי תורה ומנהיגי האומה שיהיו ראויים להיות גדולים עם גדלות מעוף ויזמה להביא ברכה והרמת קרן התורה בכל מקום שיהיו נמצאים. וגם החינוך לגדלות התורה ויראה מתחיל בגיל הצעיר, ע"ד בנין בעל קומות הרבה, שע"פ גודל היסוד שהונח לו מסוגל לשאת את רוב הקומות מעליו.⁸⁸

קומה אחר קומה בנה רשנ"ב את חסידות סלונים שאבדה ושאותה ניסה לשקם על ידי מיזוג היסודות הסלונימאיים שהיו בליטא עם הדגש במשימת חינוך הדור. משימת החינוך היוותה עבורו את האתגר הגדול, וכישיבה מצא מזור ופתרון לאתגר.

מסקנות

שלושת הדגלים שמניפה חסידות סלונים: למדנות ליטאית, חסידות ומוסר, משתרגים יחד לכדי תפיסה חינוכית אחת, אשר מי שמנסה להבין את התמזוגותם יתקשה להבינם – כיצד אלו אינם סותרים זה את זה? ומהי אכן מידת השפעתם על חסידות סלונים? האם באופן המיזוג הנ"ל שאף רשנ"ב לשקם חסידות שחרבה? כמי שעמד בראש הישיבה הראשונה של סלונים בירושלים לאחר השואה וחינוך בה מאות תלמידים, האמין רשנ"ב שזו משימת הדור וזה האתגר הגדול של המנהיג החסידי: יצירת מיזוג בין ראש ישיבה כ"גדול בתורה", כפי שהיה בעולם הליטאי, או מצד מעלותיו המוסריות, לבין דמות הצדיק החסידי, זו המושפעת ממעלה רוחנית וכריזמה אישית, כמו גם ממסורת וירושת אבות. מודל שלישי המתמזג לאלו הוא זה של המנהל הרוחני או ה"משגיח" בישיבות המוסר, שהוא אישיות חינוכית כריזמטית שמעמדה אינו תלוי בגדולתה בתורה, אך מצד שני אין לו הבסיס של המסורת ושל הירושה הקיים אצל הצדיק החסידי. מלבד סלונים, דגלו במודל זה גם כמה מראשי השושלות החסידיות אשר הדגישו את השילוב הראוי בין שני הטיפוסים, "צדיק" ו"תלמיד חכם", והעמידו מנהיגים שהיו מופת לשילוב כזה.⁸⁹ לעניות דעתי, האדמו"ר מסלונים לא חידש בעיצוב

88 נתיב החינוך, סד.

89 כך היה בחצרות חב"ד, גור, סוכצ'וב, צאנו ובחסידויות נוספות. ראו שטמפפר, ישיבות חסידיות בפולין (לעיל הערה 46), עמ' 351–376. גרנות, תקומת החסידות (לעיל הערה 3), מראה כי אצל האדמו"ר מקלויזנבורג השילוב היה בין דמות ה"צדיק" לבין היותו ראש ישיבה ופוסק הלכה, מה שלא ניתן לומר על רשנ"ב.

דגם זה "יש מאין", אולם הוסיף קומה אחת לתפקיד המנהיג החסידי בכך שהדגיש גם את תפקידו החינוכי, בהיותו מחנך דור צעירים בתוך מסגרת ישיבתית חסידית. הוא האמין כי הן באישיותו כמנהיג והן בחסידות שאותה הוא מנהיג קיים המיזוג שיוביל לעבודת ה' הראויה.

כפי שניסיתי להראות, תפיסתו החינוכית של רשנ"ב מתבטאת בשני אופני קריאה שונים של המילה "דרכו" בפסוק "חנוך לנער על פי דרכו". פסוק זה נקרא על ידי רשנ"ב באופן הבא: "כיצד הוא בדורנו? – החינוך לדור על פי דרכו".⁹⁰ הוא מחליף את המילה "נער" במילה "דור", ואין זה מקרי; חלק מדרכו הייחודית של כל נער היא הדור שאליו הוא שייך. לפיכך "דרכו" אינו רק כפשוטו, כלומר דרכו של כל תלמיד ותלמיד המתאימה לאישיותו, אלא גם לדורו ולמציאות המשתנה. לדעת רשנ"ב, בדור שלנו הדרך המתאימה ביותר כוללת תביעה לגידול גדולי תורה על ידי שני היסודות: חינוך המתייחס לנפשו וללבו של הנער וחינוך נוקשה יחסית המזכיר את שיטת לימוד התורה הישיבתית הליטאית. ייתכן שאלו מהווים יסוד חינוכי ולימודי גם בישיבות נוספות, אולם "מסורת המיזוג" אותה מנסה האדמו"ר מסלונים לשמר מסלונים שבליטא ולהעביר לסלונים שבירושלים נתפסת בעיניי כייחודית: מחד גיסא, הרצון העז להמשיך את הרוח והדרך החסידית שהתנוססה בהגותם של אדמו"רי סלונים שבליטא, מאידך גיסא, ההבנה שהשוואה ששניתה את פניה של החסידות מעמידה אתגרים שונים. הנקודה המעניינת טמונה בעיקשות לשלב לימוד תורה מעמיק ורציני עם שימור חצר חסידית גם במאה העשרים על שלל אתגריה.

נוסף לזאת ומעבר למיזוג המאפיין את חסידות סלונים, ניסיתי להצביע על תופעה חדשה בעיצוב תפקידו של ה"צדיק" החסידי בסוף המאה העשרים: המחנך. רשנ"ב כראש ישיבה, כאדמו"ר חסידות וכמחנך בפועל, האמין כי החינוך ובראשו המחנך הם מצורכי השעה של הדור, ולפיכך ראה בעצמו נושא תפקיד זה. לשם כך הוא פעל בשני מישורים: האחד, על ידי שיפור מעמדה והעלאת איכותה של ה"למדנות" אצל בחורי הישיבות ואצל בעלי הבתים לומדי התורה. השני, שיכול אולי להתפרש כסותר את קודמו, הוא הפצת תורתו הרעיונית והחינוכית בקרב השכבות העממיות. זאת הוא עשה על ידי בחירת השפה שבה נכתבו סדרת ספריו "נתיבות שלום", שפה השווה לכל נפש והנהירה לכל אוזן, גם לאלו שאינם בקיאים בשורשי החסידות.

קשה לומר באיזו מילה היה בוחר רשנ"ב להגדיר עצמו כמנהיג חסידי: ראש ישיבה? אדמו"ר? משגיח מוסרי? דומני כי מצא עצמו במיזוג של שלושת סוגי ההנהגה הללו. אולם השאלה העולה לאור דמותו וניסיונו להוביל את החסידות

לאותו מיזוג היא מדוע ולא יזו תכלית מצא רשנ"ב לנכון לאגד השקפות שונות, לעתים סותרות, לכדי הגות חינוכית אחת?

מלבד ההיבט הגיאוגרפי של חסידות סלונים הליטאית, ראה רשנ"ב מול עיניו את דגל התורה כ"נס הצלה" בלעדי לחסידים מיד לאחר השואה. כדבריו: "הלימוד הישיבתי אינו מהווה כמו בעבר רק מקום של בית היוצר לגדולי האומה כמו שהיה בדורות הקודמים, אלא כל יהודי שרוצה שיהיה לו בן נאמן לה' ולתורתו מחויב למסור נפשו שילמד רק בישיבת סלונים על טהרת הקדש"⁹¹. הוא הבין כי התורה והלימוד הרציני שאפיינו את יהודי ליטא הם שיצליחו לרומם ולמנף חברה מפוררת. מן ההיבט הנפשי, הקורא דרור לפנימיות האדם, לאינדיווידואליות ולדבקות, הוא שאב מאופייה הרחב של חסידות פולין, והשפעתה על הגותו החינוכית אינה מבוטלת.

כך גם רקם את תפיסת עולמו החינוכית הן כלפי החניך הן כלפי המחנך. עבור שניהם מהווה הישיבה את המקום הנפשי, הפיזי והרוחני להתוות את דרכו של האדם החל מילדותו, דרך נעוריו ואף לאחר נישואיו. אין ספק כי הקמת הישיבה החסידית בירושלים תוך כדי השואה, ועמה שחזור מחדש של ספרי אבות סלונים, יחד עם רקימת חוט חסידי חדש ומודרני – תרמו לשיקומה של חסידות סלונים ולמידת ההשפעה שיש לספריו בחברה הדתית לגווייה השונים.